

Univerzita Karlova v Praze

Přírodovědecká fakulta

Studijní program: Demografie

Studijní obor: Demografie – sociální geografie

Tereza Vávrů

**PRŮBĚH DEMOGRAFICKÉHO PŘECHODU A MOŽNÉ VYUŽITÍ
DEMOGRAFICKÉ DIVIDENDY VE VYBRANÝCH ZEMÍCH MENA REGIONU**

Process of demographic transition and possible use of demographic dividend in selected
countries of the MENA region

Bakalářská práce

Vedoucí závěrečné práce/Školitel: RNDr. Klára Hulíková Tesárková, Ph.D.

Praha, 2014

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze, 9. 5. 2014

Podpis

Poděkování:

Zde bych chtěla poděkovat své vedoucí práce RNDr. Kláře Hulíkové Tesárkové, Ph.D. za odborné vedení, cenné rady a především za čas, který mi při tvorbě bakalářské práce věnovala. Dále bych chtěla poděkovat své rodině a nejbližším za podporu a trpělivost.

Průběh demografického přechodu a možné využití demografické dividendy ve vybraných zemích MENA regionu

Abstrakt

Cílem této bakalářské práce je zhodnotit průběh demografické revoluce v regionu MENA, především ve dvou vybraných zemích – Íránu a Iráku. Průběh demografické revoluce je zhodnocen na základě analýzy plodnosti a úmrtnosti. Dalším cílem je zhodnotit možné využití demografické dividendy, která v těchto zemích může nastat. Jedná se především o zhodnocení klíčových faktorů, které mají na demografickou dividendu vliv. Nejdříve je analyzován vývoj věkové struktury, která je klíčová pro vymezení počátku i délky období demografické dividendy. Poté přichází na řadu analýza dalších faktorů, jako je zdravotní stav a vzdělání obyvatelstva a jeho zaměstnanost. Tyto faktory rozhodují o tom, zda země dokáže efektivně využít potenciálu demografické dividendy. Je tedy zřejmé, že nejen příznivá věková struktura, ale i správně směřovaná vládní politika jsou pro období demografické dividendy nezbytné. Na závěr práce jsou shrnuty poznatky analýzy, pomocí nichž určíme, v jaké fázi demografické revoluce se Írán a Irák nachází. Dále přibližně vymezíme období demografické dividendy v těchto dvou zemích a zhodnotíme, na kolik jsou schopny využít jejího potenciálu.

Klíčová slova: demografická revoluce, demografická dividendy, ekonomický růst, věková struktura, MENA region, Írán, Irák

Process of demographic transition and possible use of demographic dividend in selected countries of the MENA region

Abstract

The aim of this work is to evaluate the course of demographic transition in the MENA region, mainly in two selected countries – Iran and Iraq. The course of this demographic transition is evaluated based on the analysis of fertility and mortality. Another aim is to evaluate the possible use of the demographic dividend that may occur in these countries. This is mainly to evaluate the key factors which affect the demographic dividend. First, we analyze the development of the age structure which is crucial for defining the beginning and the length of the period of the demographic dividend. Then comes the analysis of other factors such as health, education and employment of the population. These factors determine whether a country is able to effectively exploit the potential of the demographic dividend. It is obvious that not only the favorable age structure but also properly directed government policy is necessary for the period of demographic dividend. In conclusion we summarize the findings of analysis by which we determine at which stages of demographic transition Iran and Iraq are located. In addition, we approximately define the period of the demographic dividend in these two countries and evaluate how much they are able to take an advantage of its potential.

Keywords: demographic transition, demographic dividend, economic growth, the age structure, MENA region, Iran, Iraq

OBSAH

Seznam použitých zkratk.....	8
Seznam grafů.....	9
1 Úvod	10
1.1 Cíle a předpoklady práce.....	10
1.2 Struktura práce	11
2 Teorie demografické revoluce a koncept demografické dividendy	13
2.1 Demografická revoluce	13
2.2 Demografická dividenda	16
3 Metodika práce a zdroje dat	18
3.1 Vybrané ukazatele pro zhodnocení průběhu demografické revoluce	18
3.2 Vybrané ukazatele a výpočet indexů pro definování období demografické dividendy.....	19
3.2.1 Výpočet indexů (metoda 1).....	20
3.2.2 Výpočet indexů (metoda 2).....	21
3.2.3 Výpočet indexů (metoda 3).....	21
4 MENA region – jeho charakteristika, průběh demografické revoluce a vývoj věkové struktury obyvatelstva v tomto regionu se zaměřením na vybrané země, Írán a Irák	23
4.1 Definice regionu MENA	23
4.2 Historický a demografický vývoj regionu MENA.....	24
4.2.1 Základní historická fakta a jejich souvislost s demografickým vývojem Íránu	25
4.2.2 Základní historická fakta a jejich souvislost s demografickým vývojem Iráku	27
4.3 Průběh demografické revoluce v regionu MENA.....	27
4.3.1 Průběh demografické revoluce v Íránu	28
4.3.2 Průběh demografické revoluce v Iráku	30
4.4 Obyvatelstvo regionu MENA a jeho aktuální problémy	32
5 Analýza období demografické dividendy v Íránu a Iráku	34
5.1 Vymezení období demografické dividendy	34

5.2 Vývoj věkové struktury obyvatelstva jako hlavního předpokladu nástupu demografické dividendy	36
5.2.1 Vývoj věkové struktury obyvatelstva v Íránu	36
5.2.2 Vývoj věkové struktury obyvatelstva v Iráku	39
5.2.3 Vývoj indexů závislosti a zatížení v Íránu a Iráku (metoda 1 a metoda 2)	42
5.3 Vývoj dalších faktorů ovlivňujících využití demografické dividendy	46
5.3.1 Zdravotní stav	47
5.3.2 Vzdělání	48
5.3.3 Zaměstnanost	49
5.4 Scénáře budoucího vývoje indexu zatížení a jeho vliv na demografickou dividendu v Íránu a Iráku	50
6 Závěr	53
Seznam použité literatury	56
Příloha	60

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

CIA – Central Intelligence Agency

e_0 – Naděje dožití při narození

EU – European Union

hmp – Hrubá míra porodnosti

hmú – Hrubá míra úmrtnosti

IEZ1 – Index ekonomického zatížení (metoda 1)

IEZ2 – Index ekonomického zatížení (metoda 2)

IEZ3 – Index ekonomického zatížení (metoda 3)

ILO – International Labour Organization

IZM1 – Index závislosti mladých osob (metoda 1)

IZM2 – Index závislosti mladých osob (metoda 2)

IZM3 – Index závislosti mladých osob (metoda 3)

IZS1 – Index závislosti starých osob (metoda 1)

IZS2 – Index závislosti starých osob (metoda 2)

IZS3 – Index závislosti starých osob (metoda 3)

MENA – Middle East and North Africa

OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development

UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

úp – Úhrnná plodnost

SEZNAM GRAFŮ

Obr. 1 – Jednotlivé fáze demografické revoluce	15
Obr. 2 – Rozdělení států regionu MENA použité v této práci	24
Obr. 3 – Vývoj hrubé míry úmrtnosti, hrubé míry porodnosti a úhrnné plodnosti v Íránu za období 1950–2050	29
Obr. 4 – Vývoj naděje dožití při narození v Íránu za období 1950–2050	30
Obr. 5 – Vývoj hrubé míry úmrtnosti, hrubé míry porodnosti a úhrnné plodnosti v Iráku za období 1950–2050	31
Obr. 6 – Vývoj naděje dožití při narození v Iráku za období 1950–2050	32
Obr. 7 – Minulý a předpokládaný budoucí vývoj podílu obyvatel Íránu v hlavních věkových kategoriích, 1950–2050	35
Obr. 8 – Minulý a předpokládaný budoucí vývoj podílu obyvatel Iráku v hlavních věkových kategoriích, 1950–2100	35
Obr. 9 – Věková pyramida Íránu v roce 1950	37
Obr. 10 – Věková pyramida Íránu v roce 2010	38
Obr. 11 – Věková pyramida Íránu v roce 2050	38
Obr. 12 – Věková pyramida Iráku v roce 1950	40
Obr. 13 – Věková pyramida Iráku v roce 2010	41
Obr. 14 – Věková pyramida Iráku v roce 2050	41
Obr. 15 – Minulý a předpokládaný budoucí vývoj indexů závislosti mladých a starých osob a indexu ekonomického zatížení v Íránu, 1950–2050 (metoda 1)	43
Obr. 16 – Minulý a předpokládaný budoucí vývoj indexů závislosti mladých a starých osob a indexu ekonomického zatížení v Iráku, 1950–2050 (metoda 1)	44
Obr. 17 – Porovnání dosavadního vývoje indexů závislosti mladých a starých osob a indexu ekonomického zatížení v Íránu, 1991–2012 (metoda 1 a metoda 2)	45
Obr. 18 – Porovnání dosavadního vývoje indexů závislosti mladých a starých osob a indexu ekonomického zatížení v Iráku, 1991–2012 (metoda 1 a metoda 2)	46
Obr. 19 – Modelové scénáře budoucího vývoje indexu ekonomického zatížení v Íránu, 2013–2050 (metoda 3)	51
Obr. 20 – Modelové scénáře budoucího vývoje indexu ekonomického zatížení v Iráku, 2013–2050 (metoda 3)	52

Kapitola 1

Úvod

Už po několik desetiletí odborníci diskutují, zda populační růst má vliv na růst ekonomický. Výsledkem těchto diskuzí jsou tři rozdílné názory, a to, že populační růst buďto omezuje ekonomický růst nebo jej podporuje či ekonomický růst je na něm nezávislý. Tyto přístupy mohou být relativně omezené, pokud jejich představitelé berou v potaz pouze velikost populace a ne její věkovou strukturu. Ta je ovšem důležitější, neboť ekonomické uvažování a chování lidí se během jejich života mění, takže změny ve věkové struktuře mají různé dopady na ekonomiku (Bloom, Canning, Sevilla, 2001). Právě souvislost mezi věkovou strukturou populace a ekonomickým růstem pomáhá popisovat koncept demografické dividendy (Bloom, Canning, Sevilla, 2001). Tu může podpořit příznivě se vyvíjející věková struktura, ale i další faktory.

1.1 Cíle a předpoklady práce

Hlavním cílem práce je popsat demografickou revoluci ve vybraných zemích regionu severní Afriky a Blízkého východu, především její načasování i samotný průběh, což učiníme na základě analýzy plodnosti a úmrtnosti. Počátek demografické revoluce se obecně v tomto regionu datuje do 50. až 60. let 20. století a ve většině zemí stále ještě není ukončena (Tabutin, Schoumaker, 2005).

Dalším cílem je přibližně vymezit a zhodnotit období demografické dividendy. Za tímto účelem bude provedena analýza vývoje věkové struktury obyvatelstva, kdy zhodnotíme její dosavadní vývoj i možný budoucí vývoj na základě projekce (tj. období 1950–2050), a pomocí níž určíme přibližný nástup i délku trvání demografické dividendy ve vybraných zemích. Rovněž bude provedeno stručné zhodnocení vlivu dalších faktorů, jako jsou vzdělání, dobrý zdravotní stav obyvatelstva a jeho zaměstnanost. Na základě shrnutí poznatků o těchto klíčových faktorech budeme moci určit, zda některá z analyzovaných zemí má šanci využít potenciálu demografické dividendy.

Pro analýzu byly vybrány státy Írán a Irák. Nepravidelnost ve věkové struktuře obyvatelstva, konkrétně nárůst podílu mladého obyvatelstva, je nejzřetelnější v zemích, kde pokles plodnosti byl zpožděn, avšak byl prudký. Právě typem této země je i Írán, kde plodnost prudce klesla až v 90. letech 20. století. Díky tomu předchází silné populační ročníky způsobily nárůst podílu mladých osob ve věku 15–24 let. V dnešní době ovšem už dochází poklesu podílu

tohoto mladého obyvatelstva, protože populačně silné generace stárnou a postupně opouští tuto věkovou kategorii a díky nízké plodnosti nejsou nahrazovány stejně početnými generacemi mladších osob (Roudi, 2011). Dá se tedy předpokládat, že se Írán právě nachází v období příznivém pro otevření demografické dividendy a má jistý potenciál ji využít.

Další zemí zahrnutou do analýzy je Irák. Tato země byla zvolena proto, že v řadě studií (např. Roudi, 2011; Tabutin, Schoumaker, 2005) bývá dávána v rámci MENA regionu jako kontrastní příklad k Íránu, jedná se tedy o zemi stojící na opačné straně spektra. Zatímco v Íránu počet mladých osob ve věku 15–24 let v příštích 30 letech pravděpodobně klesne, u Iráku se během tohoto období předpokládá nárůst počtu osob v této mladé věkové kategorii (Roudi, 2011). Proto se lze domnívat, že Irák teprve období demografické dividendy čeká. Lze tedy říci, že dva zástupci MENA regionu studovaní v rámci této práce, Írán a Irák, byli pro analýzu zvoleni právě z toho důvodu, že představují dva krajní případy aktuální situace a demografického vývoje tohoto regionu. Pomocí analýzy se pokusíme zhodnotit demografický vývoj v souvislosti s možností využití demografické dividendy. Heterogenita situace MENA regionu bude za tímto účelem reprezentována právě dvěma vybranými státy.

První předpoklad vychází ze stručné charakteristiky obou zemí uvedené výše. Na základě této charakteristiky lze předpokládat, že obě dvě země se nachází v rozdílných fázích demografické revoluce. U obou zemí došlo k poklesu úmrtnosti i k poklesu plodnosti, avšak tempo a úroveň se liší. Tento předpoklad lze podpořit pracemi Chesnaiseho (1992) nebo Pavlíka, Rychtaříkové, Šubrtové (1986), v nichž je popsána teorie demografické revoluce, její průběh i časování. Dále vycházíme z práce Wincklera (2009), který se přímo zabýval demografií arabských států, stejně jako z práce autorů Tabutina, Schoumakera (2005). Zatímco u Íránu předpokládáme, že revoluce je téměř ukončena, Irák se nachází spíše v polovině jejího průběhu. Tento předpoklad bude ověřen na základě analýzy plodnosti a úmrtnosti.

V souvislosti s předpokládanými rozdíly v průběhu demografické revoluce i její současnosti fází v obou zemích lze určit náš druhý předpoklad, a to, že nástup i využití potenciálu demografické dividendy se bude v obou zemích lišit, přičemž časové vymezení demografické dividendy bude první dílčí předpoklad, zatímco efektivní využití jejího potenciálu bude druhý dílčí předpoklad. V této souvislosti lze očekávat časnější vstup Íránu do období demografické dividendy, toto období může být relativně výrazné vlivem rychlých změn demografického chování v posledních desetiletích. Naproti tomu v Iráku lze očekávat vstup do období demografické dividendy až s časovým odstupem. Předmětem analýzy je tak odhad časování tohoto procesu včetně zhodnocení základních faktorů, které využití demografické dividendy mohou ovlivnit. Na základě dvou spíše krajních situací zvolených států budou zhodnoceny možné vyhlídky do budoucna ohledně demografického vývoje celého MENA regionu.

1.2 Struktura práce

Práce je rozdělena do následujících několika kapitol. V kapitole 1 je uvedení do tématu práce, vymezení hlavních cílů a předpokladů. V kapitole 2 je představena základní teorie demografické revoluce a koncept demografické dividendy, které jsou diskutovány s literaturou. Kapitola 3 popisuje základní zdroje dat a metodické postupy, které jsou využity v analytické části.

Ve 4. kapitole je představen a charakterizován region MENA, je dán do společných souvislostí jeho historický a demografický vývoj, dále je popsán průběh demografické revoluce. To celé je rovněž zaměřeno na analyzované země, Írán a Irák. V kapitole 5 je pak podrobná analýza zaměřená na období demografické dividendy v Íránu a Iráku. V 6. kapitole je výsledné zhodnocení analýzy a zdůvodnění platnosti či neplatnosti předpokladů uvedených v úvodu práce.

Kapitola 2

Teorie demografické revoluce a koncept demografické dividendy

V této části práce je popsána teorie demografické revoluce a koncept demografické dividendy. K tomu bylo využito základních děl od odborníků, kteří se danými tématy zabývali. Kapitola představuje především souhrn základních poznatků vztahujících se k tématu demografické revoluce, které jsou v rámci textu stručně diskutovány. Zahrnuto je také představení hlavních myšlenek konceptu demografické dividendy.

2.1 Demografická revoluce

Teorii demografické revoluce se v historii zabývalo velké množství demografů, z nichž lze především jmenovat práce A. Landryho, který ve své práci tuto teorii představil jako první, dále W. S. Thompsona či F. W. Notesteina (Pavlík, Rychtaříková, Šubrtová, 1986). Otázkou demografické revoluce se zabýval také francouzský demograf J. C. Chesnais, z českých demografů můžeme jmenovat Z. Pavlíka. Přehled nejdůležitějších autorů zabývajících se demografickou revolucí i základních faktů vázících se k teorii demografické revoluce jako takové mj. zpracovala ve své bakalářské práci Alena Bednářová (2013).

Demografická revoluce je složitý globální proces, který je součástí globální revoluce (Pavlík, Rychtaříková, Šubrtová, 1986) a zjednodušeně se dá říci, že během ní dochází k přeměně extenzivních forem reprodukce v intenzivní (Kalibová, 2005). Lze ji rovněž charakterizovat jako „převratnou a v celé historii lidstva ojedinělou přeměnu charakteru demografické reprodukce, která je ve svém výsledku nejzřetelněji patrná ve změnách v úrovni úmrtnosti, porodnosti a ve věkové struktuře jednotlivých populací“ (Pavlík, Rychtaříková, Šubrtová, 1986, s. 510). Podle Kalibové (2005) souvisí časový průběh demografické revoluce s velikostí populace a stupněm její sociální homogenity. Lze říci, že obtížněji revoluce probíhá u velkých heterogenních populací, zatímco u těch malých závisí spíše na geografické poloze. Dalším důležitým poznatkem je, že při zohlednění homogenity a velikosti populace má revoluce tím kratší průběh, čím později v dané zemi nastoupí (Pavlík, Rychtaříková, Šubrtová, 1986). V jejím průběhu dochází ke snižování měr porodnosti i úmrtnosti. Hrubá míra porodnosti klesá

z hodnot 45–50 ‰ na hodnoty nižší než 20 ‰. Hrubá míra úmrtnosti klesá z poněkud nižších hodnot 25–30 ‰ na méně než 15 ‰. K tomu klesá i úroveň kojenecké úmrtnosti, takže naděje dožití při narození se téměř zdvojnásobí z hodnot 30–35 let na 70 let (Kalibová, 2005).

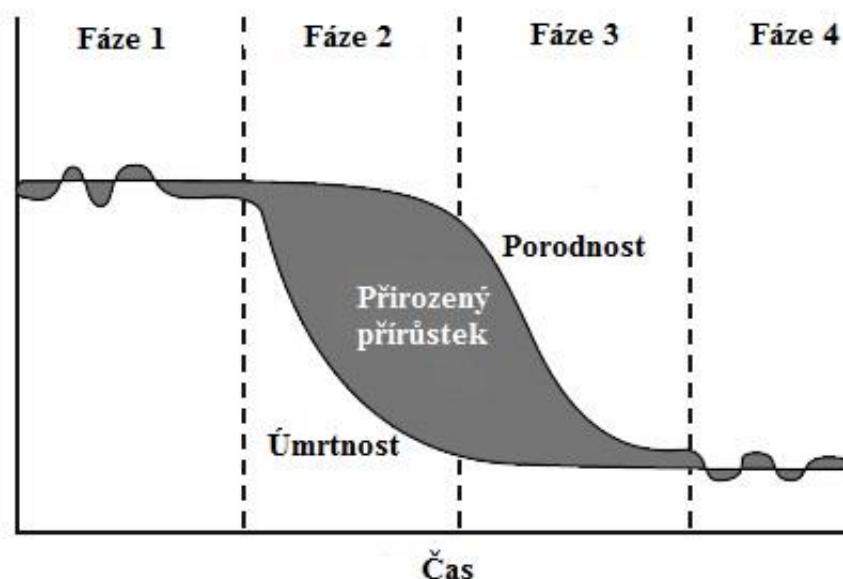
Pavlík (1964) rozlišuje 3 typy demografické revoluce, a to francouzský, anglický a japonsko-mexický. Rozlišuje je na základě 2 různě dlouhých období, do kterých průběh revoluce rozdělil. Francouzský typ revoluce se vyznačuje současným poklesem úmrtnosti i porodnosti v obou obdobích revoluce, takže dochází pouze k malému populačnímu růstu (Pavlík, 1964). Druhým typem revoluce je typ anglický. V něm dochází v 1. období k populačnímu růstu, neboť úmrtnost se snižuje, zatímco porodnost se udržuje stále vysoká. V 2. období pokračuje pokles úmrtnosti a prudce klesá i porodnost (Pavlík, 1964). Posledním typem je japonsko-mexický typ. V zemích s tímto typem revoluce klesá v 1. období úmrtnost, zatímco porodnost roste. Tím dochází k vysokému populačnímu růstu. V 2. období dochází k nejprudšímu poklesu porodnosti mezi všemi určenými typy revoluce. Mělo by se při určitém zobecnění jednat o typ revoluce, která probíhá v rozvojových zemích (Pavlík, 1964). V dnešní době je spíše upřednostňováno označení tohoto typu jako typ rozvojových zemí (Bednářová, 2013).

Demograf J. C. Chesnais (1992) rozděluje země do skupin podle různých charakteristik, a to jak dlouho demografická revoluce probíhala, jak dlouho trval maximální populační růst, ale také podle výšky a asymetrie demografické revoluce. Na základě těchto charakteristik vymezil 3 typy demografické revoluce. První typ je charakteristický především pro vyspělé evropské země, kdy demografická revoluce má nejdelší průběh. Tento typ ještě rozčlenil do 5 podtypů: Severoevropský model, Západoevropský model, Středoevropský model, Jihoevropský model (spolu s Japonskem), Východoevropský model a Irsko (Chesnais, 1992). Druhý typ je typický pro země, jejichž populační vývoj byl ovlivněn především imigranty z Evropy. Sem řadíme země jako Kanadu, USA nebo Argentinu (Chesnais, 1992). Třetí typ revoluce nalezneme u rozvojových zemí, jejichž populační růst je maximální. Na základě velikosti populačního růstu určil 3 další podtypy, a to typ s populačním růstem 2,0–2,5 % ročně, typ s populačním růstem 2,5–3,0 % ročně a typ s populačním růstem nad 3,0 % ročně (Chesnais, 1992).

V současné době se pro zjednodušení spíše používá čtyřfázový model demografické revoluce (Toušek, Kunc, Vystoupil, et al., 2008). Jednotlivé fáze demografické revoluce byly vymezeny na základě hodnot hrubých měr porodnosti a úmrtnosti, které určili Pavlík, Rychtaříková a Šubrtová (1986). První fáze je charakterizována vysokými mírami porodnosti i úmrtnosti, kdy tyto míry kolísají podle různých okolností a populační růst spíše stagnuje. Typické jsou vysoké hodnoty hrubé míry porodnosti (45–50 ‰) a hrubé míry úmrtnosti (25–30 ‰). Druhá fáze má stále vysokou hrubou míru porodnosti (stále 45–50 ‰), ale už zaznamenává pokles hrubé míry úmrtnosti (15–25 ‰), takže můžeme hovořit o populačním růstu. Ve třetí fázi se ustálí hrubá míra úmrtnosti na nízké úrovni (méně než 15 ‰) a je následována poklesem hrubé míry porodnosti (20–44 ‰). Ve čtvrté fázi dojde k ustálení hrubých měr porodnosti a úmrtnosti na nízké úrovni (méně než 15 ‰, resp. méně než 20 ‰). Zatímco úhrnná plodnost klesá z hodnoty přibližně 7,5 dítěte na 1 ženu v první fázi na hodnotu méně než 2 děti na 1 ženu ve fázi čtvrté (Rabušic, 2001), naděje dožití při narození se v první

fázi pohybuje v rozmezí 25–30 let a vzroste až na hodnotu kolem 70 let ve čtvrté fázi (Pavlík, Rychtaříková, Šubrtová, 1986). Pro přehled viz Obr. 1.

Obr. 1 – Jednotlivé fáze demografické revoluce

Zdroj: přejato z The Encyclopedia of Earth (2014), vlastní úprava

Avšak s postupem času, kdy obdobím demografické revoluce začaly procházet rozvojové země, řada odborníků dospěla k názoru, že teorii demografické revoluce nelze na tyto země uplatnit, neboť její průběh v těchto rozvojových zemích je odlišný od průběhu v zemích rozvinutých. Např. Winckler (2009) ve svém díle uvádí čtyřfázový model demografické revoluce, ale aplikuje ho pouze na západní rozvinuté země.

Důvodů, proč podle Wincklera (2009) nelze uplatnit teorii demografické revoluce na arabské země, je několik. Teorie předpokládá jistý vztah mezi modernizací a určitým vývojem plodnosti. Proces modernizace je především brán jako transformace společnosti z pre-industriální na industriální, především díky urbanizaci, rozšíření zdravotnických zařízení, rozšíření vzdělání apod. Když se společnost modernizuje, klesá touha lidí mít hodně dětí (Winckler, 2009). U obou skupin rozvinutých i rozvojových států hrála důležitou roli úroveň hospodářské politiky a struktura hospodářství, status žen ve společnosti, úroveň industrializace či politická struktura. Avšak rozvojové státy se v úrovni těchto aspektů značně lišily od tehdejší úrovně států rozvinutých (Winckler, 2009).

Rovněž existují rozdíly v tom, co stálo za poklesem úmrtnosti a posléze i plodnosti v rozvinutých státech a jaké důvody za tím stály ve státech rozvojových. Zatímco v rozvinutých státech za tímto poklesem stál socioekonomický rozvoj, v rozvojových zemích to bylo především díky dovozu moderních zdravotnických zařízení. Čili nikoliv díky socioekonomickému rozvoji, ale vnějším faktorům (Winckler, 2009).

Dalším důvodem, proč podle Wincklera (2009) nelze teorii demografické revoluce uplatnit na arabské země, je, že teorie nebere v potaz vliv tzv. emigračního efektu na plodnost. Zatímco rozvinuté země populačně rostly, bylo potřeba tomuto populačnímu tlaku ulevit, a tak se dělo prostřednictvím emigrace. Avšak tuto možnost mají rozvojové země nyní ztíženou, neboť

během posledních 20 let rozvinuté země začaly rozsah migrace omezovat. Dále teorie nepočítá s vlivem natalitních politik na plodnost. Základním vysvětlením pro demografické změny je v rozvinutých zemích modernizace, v rozvojových zemích byl pokles plodnosti zaznamenán jako reakce na politiky plánovaného rodičovství (Winckler, 2009). Teorie také neuvažuje o vlivu kulturně-náboženského faktoru, jenž hraje prim právě v arabských zemích. Tento faktor představuje hlavní bariéru pro snižování plodnosti (Winckler, 2009).

Je tedy evidentní, že k teorii demografické revoluce je třeba přistupovat opatrně. Základní myšlenky zůstávají, avšak její aplikace na různé regiony zůstává značně omezená. Proto dochází k tvorbě nových teoretických konceptů dle různých regionů, v nichž změny v reprodukčním chování lidí zrovna probíhají, a region MENA není výjimkou. Průběh demografické revoluce v tomto regionu bude podrobněji popsán v kapitole 4.

2.2 Demografická dividenda

Demografická dividenda či demografický bonus, oba tyto termíny vyjadřují určité období, kdy země mají možnost zvýšit svůj ekonomický růst díky příznivému populačnímu vývoji. Vytváří se tzv. demografické okno, jež může nastoupit po projití země demografickou revolucí. Po snížení vysoké plodnosti postupně dochází ke zvýšení podílu obyvatelstva v ekonomicky aktivním věku, zatímco podíl závislých obyvatel se snižuje. Toto může vytvořit období pro ekonomický růst za pomoci využití správně směřované rozvojové politiky v oblasti vzdělání, zdraví a trhu práce (Mirkin, 2013). Proto můžeme říci, že příznivá věková struktura je důležitým faktorem pro načasování nástupu a délku období demografické dividendy, zatímco další faktory jako vzdělání a zdravotní stav obyvatelstva či jeho uplatnění na trhu práce ovlivňují potenciál jejího využití.

Již na začátku je třeba zdůraznit, že demografická dividenda neprobíhá automaticky a délka jejího průběhu závisí na rychlosti demografického přechodu (Hosseini, 2012). Právě prudké snížení plodnosti je v podstatě klíčové. Ještě před jejím snížením dochází díky vysoké plodnosti k značnému zvýšení podílu mladých lidí, což vytváří v celkové věkové struktuře obyvatelstva nepravidelnost, tzv. youth bulge (neboli vyboulení v mladších věkových kategoriích). Tento nárůst je výraznější v zemích, kdy ke snižování plodnosti došlo později a tento pokles byl prudký (Assaad, Roudi-Fahimi, 2007). Právě pokud tito mladí lidé mají možnosti dosáhnout potřebného vzdělání a především později mají možnost pracovních pobídek, tak tehdy má země možnost využít příležitosti demografické dividendy. Především se v současnosti jedná o situaci v arabských zemích. V zásadě se tato vlna mladých lidí přesune do ekonomicky aktivního věku, kdy je zároveň malý podíl závislých osob, čili index ekonomického zatížení se snižuje.

Pro vymezení období demografické dividendy jsme v této práci zvolili definici United Nations (2004, in Hosseini, 2012), která označuje demografickou dividendu jako období, kdy podíl lidí mladších 15 let je menší než 30 % a podíl osob ve věku 65 a více let je nižší než 15 %. Je to období, kdy index ekonomického zatížení je menší než 0,5 a vznikají tak podmínky pro potenciální ekonomický růst.

Podle Roudiové (2011) nastupuje dividenda po uplynutí 15–25 let od snížení plodnosti a může trvat 30–40 let. Poté, jak populace stárne, index ekonomického zatížení opět roste.

Možnost využít výhod z období demografické dividendy se tedy uzavírá v momentě, kdy se tato populační vlna ekonomicky aktivních přesune do seniorského věku a na jejich místo v ekonomicky aktivním věku se dostanou slabé populační ročníky z dětské složky.

Američtí demografové Bloom, Canning a Sevilla (2001) zmiňují, že rozvojové země světa prochází demografickou dividendou od období konce druhé světové války. Zatímco východoasijské země na konci války stály na prahu dividendy, země Latinské Ameriky se k ní propracovaly až v 60. a 70. letech 20. století. Řada států v čele se státy Blízkého Východu a Afriky na průběh dividendy zatím čeká, nebo jsou na jejím počátku. A právě tato oblast se stala klíčovou pro tuto práci.

Kapitola 3

Metodika práce a zdroje dat

V této kapitole jsou popsány základní ukazatele, které jsou využity pro zhodnocení průběhu demografické revoluce. Dále jsou představeny ukazatele a metody výpočtu indexů, pomocí nichž je v analytické části definováno a zhodnoceno období demografické dividendy. Spolu s ukazateli jsou představeny i základní zdroje dat.

3.1 Vybrané ukazatele pro zhodnocení průběhu demografické revoluce

Pro zhodnocení průběhu demografické revoluce byly vybrány následující ukazatele, a to hrubá míra porodnosti, hrubá míra úmrtnosti, úhrnná plodnost a naděje dožití při narození. Uvedené ukazatele byly zvoleny na základě jejich nejčastějšího užívání právě pro potřeby vymezení a charakteristiku jednotlivých fází demografické revoluce v odborných pracích, které se tímto tématem zabývají (např. Hosseini, 2012). Všechny uvedené ukazatele byly publikovány organizací United Nations (2013a) v pětiletých časových intervalech jako součást publikace *World Population Prospects: The 2012 Revision*. Výhodou užití dat z tohoto zdroje jsou jejich ucelené dlouhé a nepřetržité časové řady.

Hrubá míra porodnosti je ukazatel, který udává počet živě narozených dětí na 1000 obyvatel středního stavu, a naopak hrubá míra úmrtnosti je počítána jako počet zemřelých na 1000 obyvatel středního stavu (Kalibová, Pavlík, Vodáková, 2009). Oba ukazatele je však nutné (především v současnosti) posuzovat obezřetně, neboť jejich vypovídací schopnost je snížena vlivem změn věkové struktury obyvatelstva. Přesto byly tyto ukazatele využity, neboť, jak bylo uvedeno, patří v analýze tohoto typu k základním.

Úhrnná plodnost je brána jako součet měr plodnosti podle věku obvykle za kalendářní rok. Vyjadřuje intenzitu plodnosti dané populace a udává průměrný počet živě narozených dětí připadajících na jednu ženu v reprodukčním věku (tj. 15–49 let). Hodnota 2,1 dětí na ženu zajišťuje prostou reprodukci populace (při zachování nízké úmrtnosti) a pokud hodnota ukazatele klesne pod tuto hranici, dochází k přirozenému úbytku (Kalibová, Pavlík, Vodáková, 2009).

Naděje dožití při narození (někdy udávána jako střední délka života) udává, kolika let se v průměru dožije právě narozené dítě v dané generaci, pokud by byl zachován řád vymírání. Je

to výsledný ukazatel úmrtnostních tabulek a jedná se o aritmetický průměr rozložení tabulkového počtu zemřelých v jednotlivých věkových skupinách (Kalibová, Pavlík, Vodáková, 2009). Lze ho počítat pro obě pohlaví dohromady nebo zvlášť.

3.2 Vybrané ukazatele a výpočet indexů pro definování období demografické dividendy

Již v kapitole 2 jsme zmínili, že díky pozitivně se vyvíjející věkové struktuře může stát pomocí správně směřované politiky stimulovat svůj ekonomický růst. Nejdříve potřebujeme tuto věkovou strukturu a ekonomický stav obou zemí nějakým způsobem vyjádřit, abychom mohli provést potřebnou analýzu a zjistit, kdy Írán a Irák můžou zhruba očekávat nástup demografické dividendy a jak přibližně dlouho může trvat. Další částí analýzy je analýza zdraví, vzdělání a zaměstnanosti obyvatelstva jako faktorů podporujících efektivní využití demografické dividendy. Poté je vytvořeno 5 různých scénářů, na jejichž základě se pokusíme ilustrovat, jaké různé situace by do budoucna mohly v Íránu a Iráku nastat a jak by to ovlivnilo načasování demografické dividendy a s tím i možnost jejího využití.

Pro zhodnocení ekonomického stavu země a využití potenciálu pracovní síly byly použity ukazatele celková míra zaměstnanosti, celková míra nezaměstnanosti, míra nezaměstnanosti mužů, míra nezaměstnanosti žen, míra nezaměstnanosti mladých mužů ve věku 15–24 let a míra nezaměstnanosti mladých žen ve věku 15–24 let. Všechny tyto ukazatele převzala organizace World Bank (2014) z databáze Key Indicators of the Labour Market produkované International Labour Organization (ILO) a poskytuje je v rámci své online databáze. ILO produkuje jak národní odhady, tak své vlastní modelové odhady, přičemž v analytické části této práce je používáno konkrétně modelových odhadů ILO.¹ Míry jsou vyjádřeny v procentech.

Celková míra zaměstnanosti je podíl obyvatelstva ve věku 15 a více let, které je zaměstnáno. Obyvatelstvo ve věku 15 a více let je považováno za obyvatelstvo v ekonomicky aktivním věku (World Bank, 2014).

Dalšími ukazateli jsou míry nezaměstnanosti rozdělené podle pohlaví i určitých věkových skupin. Všechny jsou vztaženy k pracovní síle, kterou definuje ILO jako obyvatelstvo ve věku 15 a více let, které poskytuje práci na produkci zboží a služeb během určitého období. Do pracovní síly jsou zahrnuti zaměstnaní i nezaměstnaní, dále ozbrojené složky a jedinci hledající práci poprvé. Nejsou zahrnuty osoby v domácnosti, neplacení pečovatelé a pracovníci v neformálním sektoru (World Bank, 2014).

Celková míra nezaměstnanosti je podíl celkové pracovní síly, která není zaměstnána, ale je dostupná a práci hledá. U mužské míry nezaměstnanosti se jedná o podíl nezaměstnaných mužů z celkového počtu mužské pracovní síly, analogicky u žen pak podíl nezaměstnaných žen z celkového počtu ženské pracovní síly (World Bank, 2014).

Míra nezaměstnanosti mladých mužů ve věku 15–24 let je podíl mužské pracovní síly ve věku 15–24 let, která je nezaměstnaná. Naproti tomu míra nezaměstnanosti mladých žen ve

¹ Je to z toho důvodu, že ILO sběr dat harmonizuje a jsou lépe srovnatelná v čase i v rámci území (<http://kilim.ilo.org/2011/download/GuidEN.pdf>) (ILO, 2014).

věku 15–24 let je zase podíl ženské pracovní síly ve věku 15–24 let, která je nezaměstnaná (World Bank, 2014).

Pro zhodnocení vývoje věkové struktury obyvatelstva v Íránu a Iráku lze použít indexy závislosti a zatížení. Pomocí nich se snažíme v analytické části určit, zda Írán a Irák mají příznivě se vyvíjející věkovou strukturu, tj. nízký podíl závislé dětské a seniorské složky a naopak vysoký podíl ekonomicky aktivních, díky které by mohlo období demografické dividendy již nastat nebo se alespoň přiblížit. V této práci jsou použity index závislosti mladých osob (též zelené zatížení), index závislosti starých osob (též šedé zatížení) a index ekonomického zatížení. Názvy indexů byly převzaty z práce Langhamrové (2007).

Výpočet indexů je proveden celkem 3 různými metodami a je to z toho důvodu, že hodnoty indexů se mění v závislosti na tom, jaký konkrétní počet osob dosadíme do jmenovatele zlomku. Indexy se totiž počítají jako podíl počtu závislých osob (většinou počet osob ve věku 0–14 let a počet osob ve věku 65 a více let) a počtu těch, kteří jsou v ekonomicky aktivním věku (většinou), ale rovněž můžeme počet závislých osob vztáhnout k počtu ekonomicky aktivních osob, k počtu zaměstnaných osob, apod. Způsobů je mnoho a v této práci byly využity celkem 3 různé metody výpočtu.

3.2.1 Výpočet indexů (metoda 1)

Nyní představíme výpočet indexů dle definice United Nations (2013b). Hlavním předpokladem pro výpočet těchto indexů je definování obyvatelstva do 3 základních věkových kategorií dle ekonomické aktivity, a to kategorie dětí a mladých osob ve věku 0–14 let, dále kategorie osob v ekonomicky aktivním věku 15–64 let a kategorie osob ve věku 65 a více let.

Index závislosti mladých osob je poměr obyvatelstva ve věku 0–14 let a obyvatelstva ve věku 15–64 let:

$$IZM1 = \frac{P_{0-14 \text{ let}}}{P_{15-64 \text{ let}}} \times 100.$$

Index závislosti starých osob je poměr obyvatelstva ve věku 65 a více let a obyvatelstva ve věku 15–64 let:

$$IZS1 = \frac{P_{65+ \text{ let}}}{P_{15-64 \text{ let}}} \times 100.$$

Index ekonomického zatížení je poměr počtu obyvatelstva ve věku 0–14 let a 65 a více let a obyvatelstva ve věku 15–64 let:

$$IEZ1 = \frac{P_{0-14 \text{ let}} + P_{65+ \text{ let}}}{P_{15-64 \text{ let}}} \times 100.$$

Všechny výše uvedené indexy byly vypočteny na základě dat o středním stavu obyvatelstva z publikace World Population Prospects: The 2012 Revision (United Nations, 2013a). United Nations (2013b) definuje střední stav obyvatelstva jako populaci v zemi, oblasti nebo regionu k 1. 7. daného roku. Data jsou dostupná formou odhadů za období 1950–2010 a od roku 2011 až do roku 2100 se jedná o odhady budoucího vývoje pomocí projekce. Užitá byla projekce se střední variantou plodnosti. Data jsou uspořádána za každý rok do pětiletých věkových skupin s výjimkou posledního intervalu maximálního věku, kdy v odhadech do roku 2010 je poslední

interval definován věkem 80 a více let a v odhadech budoucího vývoje od roku 2011 je posledním intervalem věk 100 a více let (United Nations, 2013a).

Ovšem u takto vypočtených indexů, kdy počet závislých osob vztahujeme k počtu osob v ekonomicky aktivním věku, může dojít i k jejich značnému zkreslení, neboť ne každý člověk v ekonomicky aktivním věku skutečně pracuje. Proto pro další část analýzy byly vypočteny indexy, jejichž jmenovatel nevychází z počtu osob v ekonomicky aktivním věku, nýbrž ze skutečného počtu zaměstnaných osob.

3.2.2 Výpočet indexů (metoda 2)

Pro tuto část analýzy byly tedy sestaveny nové indexy, kdy v čitateli zůstaly stejně vymezené závislé věkové skupiny, tj. 0–14 let a 65 a více let, ale ve jmenovateli byly počty zaměstnaných osob ve věku 15–64 let. Čili tyto indexy ukazují počet závislých osob na 100 zaměstnaných osob. Zde jsou indexy matematicky vyjádřeny:

$$IZM2 = \frac{P_{0-14 \text{ let}}}{P_{15-64 \text{ let zaměstnaných}}} \times 100,$$

$$IZS2 = \frac{P_{65+ \text{ let}}}{P_{15-64 \text{ let zaměstnaných}}} \times 100,$$

$$IEZ2 = \frac{P_{0-14 \text{ let}} + P_{65+ \text{ let}}}{P_{15-64 \text{ let zaměstnaných}}} \times 100.$$

Pro výpočet indexů byla nejdříve využita data United Nations (2013a), konkrétně střední stav obyvatelstva, kvůli získání počtu ekonomicky závislých osob (tj. 0–14 let a 65 a více let) a počtu osob ve věku 15–64 let. Dále byla použita data z databáze World Bank (2014), konkrétně ukazatel celková míra zaměstnanosti (pro osoby ve věku 15 a více let), který je publikován v časové řadě od roku 1991 až do roku 2012. Pro získání počtu zaměstnaných osob ve věku 15–64 let jsme vynásobili počet osob ve věku 15–64 let mírou zaměstnanosti osob ve věku 15 a více let. Tato míra zaměstnanosti je sice za celou populaci ve věku 15 a více let, ale předpokládáme, že podíl zaměstnaných osob ve věku 65 a více let z celkové počtu zaměstnaného obyvatelstva je zanedbatelný, a tak tuto míru zaměstnanosti vztáhneme pouze na obyvatelstvo ve věku 15–64 let.

3.2.3 Výpočet indexů (metoda 3)

Třetí varianta výpočtu indexů slouží především pro představení možných budoucích vývojových trendů. Jedná se o sestavení 5 vlastních scénářů, které spočívají v dosažení určité hodnoty míry zaměstnanosti. Díky měnící se míře zaměstnanosti by se mohla změnit délka období demografické dividendy a tím i možnost jejího využití. Pro definování jednotlivých modelových scénářů jsou zvoleny hodnoty míry zaměstnanosti, kterých dosáhlo v roce 2012 EU, OECD, MENA, dále Katar (zástupce nejvyšší dosažené míry zaměstnanosti na světě) a Nizozemsko (zástupce nejvyšší dosažené míry zaměstnanosti v rámci Evropské unie) (Tab. 1). Zajímá nás tedy, o kolik procentních bodů by se musela zvýšit současná míra zaměstnanosti Íránu či Iráku v roce 2012, aby dosáhla v roce 2050 hodnot, jichž dosáhlo EU, OECD, MENA, Katar a Nizozemsko v roce 2012. Počítáme tedy, že mezi roky 2012 a 2050 by míra

zaměstnanosti vzrostla každým rokem o $x/38$ procentních bodů. Takto nově získané míry zaměstnanosti opět násobíme počtem osob ve věku 15–64 let, abychom získali počet zaměstnaných osob ve věku 15–64 let. Jednotlivé scénáře tedy ukazují, jak by se teoreticky mohly změnit hodnoty jednotlivých indexů, když by Írán i Irák dosáhly v roce 2050 hodnot měr zaměstnanosti uvedených v Tab. 1.

Tab. 1 – Míry zaměstnanosti ve vybraných regionech a zemích v roce 2012 (v %) sloužící jako vstupní hodnoty pro scénáře budoucího vývoje

Míra zaměstnanosti (v %)	
EU	52
OECD	55
MENA	41
Katar	86
Nizozemsko	61

Zdroj: World Bank (2014)

Kapitola 4

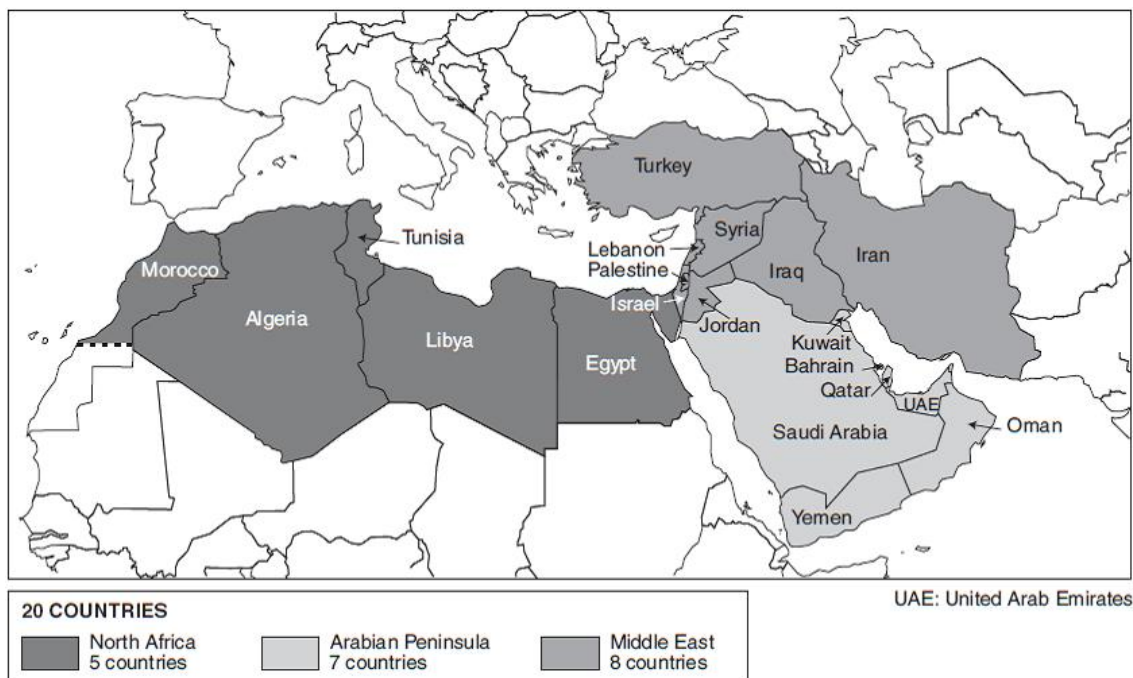
MENA region – jeho charakteristika, průběh demografické revoluce a vývoj věkové struktury obyvatelstva v tomto regionu se zaměřením na vybrané země, Írán a Irák

V této 4. kapitole je nejprve obecně představen region MENA, jeho základní vymezení a charakteristika. Poté se zaměříme na propojení demografického a historického vývoje nejen v regionu MENA, ale především v obou analyzovaných zemích, Íránu a Iráku. Pokusíme se stručně vymezit důležité historické události, které zásadně ovlivnily demografický vývoj. Dále je popsán průběh demografické revoluce v tomto regionu MENA, který je následně zaměřen na podrobnější popis demografické revoluce v Íránu a Iráku. Nakonec je shrnutí současného stavu obyvatelstva MENA regionu a jeho aktuálních problémů.

4.1 Definice regionu MENA

Termín MENA je anglická zkratka pro region, do kterého spadají státy severní Afriky a Blízkého Východu. Tento region nemá pevnou definici, a proto různé organizace do něj řadí různé státy. Pro účely této práce je region vymezen podle definice autorů Tabutina a Schoumakera (2005), kteří sem zahrnují celkem 20 států ve 3 sub-regionech: 5 států severní Afriky (Maroko, Alžírsko, Libye, Tunisko, Egypt), 7 států na Arabském poloostrově (Jemen, Omán, Spojené arabské emiráty, Saudská Arábie, Katar, Kuvajt, Bahrajn) a 8 států na Blízkém Východě (Turecko, Sýrie, Irák, Írán, Jordánsko, Izrael, Palestina, Libanon). Toto vymezení je zvoleno proto, že z díla autorů Tabutina, Schoumakera (2005) je čerpáno jako ze základního zdroje týkajícího se demografie arabského světa, a tak je tímto zaručena územní homogenita. Pro přehled viz Obr. 2.

Obr. 2 – Rozdělení států regionu MENA použité v této práci

Zdroj: přejato z Tabutin, D., Schoumaker, B. (2005, s. 507)

Dominantním náboženstvím ve všech zemích (kromě Izraele) je islám. Ten můžeme rozdělit na 2 specifické větve, sunnitskou a šíitskou. Většina muslimských zemí je sunnitského vyznání islámu (Maroko, Alžírsko, Egypt, Saudská Arábie, aj.), menší část šíitského (Írán, Irák, Jemen, Libanon, aj.) (Kocourková, Šídlo, 2007). Hlavní rozdíl mezi sunnity a šíity je neshoda v otázce legitimacy nástupců po smrti Proroka Muhammada. Pro sunnity (tvořících až 90 % všech muslimů) je právoplatným nástupcem Abú Bakr a jeho další 3 spolupracovníci, čili celkem 4 chalífové (nástupci) (Keene, 2003). Naopak pro šíity je uznávaným nástupcem Ší'at Alí (ze sunnitského pohledu je brán jako 4. chalífa) a po něm 11 neomylných duchovních vůdců z Muhammadovy rodiny, tzv. imámů (ovšem imám je podle sunnitů každý duchovní vedoucí modlitby). Šíité tak odmítají duchovní nároky prvních 3 chalífů a uznávají 12 neomylných imámů (Keene, 2003). Dalším náboženstvím v regionu je judaismus, který dominuje v Izraeli, a křesťanství částečně zastoupeno v Egyptě, Sýrii, Jordánsku a Bahrajnu (Kocourková, Šídlo, 2007).

4.2 Historický a demografický vývoj regionu MENA

Dlouhou řadu let platil tento region za region s vysokým populačním růstem, který byl dán intenzivní sňatečností a vysokou manželskou plodností. Ovšem v posledních 20 letech nastávají změny především v míře plodnosti. Rychlost této změny se liší napříč státy a odráží rozdílné politické režimy, sociální a demografické otázky a ekonomické systémy těchto států. Zároveň nerovnoměrný populační růst vytváří tlak na základní služby jako vzdělání, bydlení či zaměstnání (Tabutin, Schoumaker, 2005). V současnosti se hodnota populačního růstu ustálila na 2 % ročně, míra úhrnné plodnosti se svou hodnotou 3,4 dítěte drží nad světovým průměrem, ale na druhou stranu naděje dožití při narození se pohybuje okolo hodnoty 69 let

(Tabutin, Schoumaker, 2005). Jelikož nebyly v minulosti přílišné snahy o uspořádání cenů nebo soupisů obyvatel, tak až v podstatě od 60. let 20. století je možné získat za některé státy spolehlivá data (Tabutin, Schoumaker, 2005; Winckler, 2009).

Podle Tabutina, Vilquina a Birabena (2002, in Tabutin, Schoumaker, 2005) populace rostla do 11. století, poté přišel úbytek především ve 14. století kvůli epidemii moru, ale mezi 15. a 18. stoletím začala opět populace růst a od konce 19. století se tento růst zvýšil díky kolonizaci, jež přinášela první opatření pro zlepšení zdraví či městské hygieny. Avšak masivní populační růst začal až ve 40. letech 20. století, kdy byly prakticky vymýceny nemoci jako cholera, tyfus a malárie. Právě od 40. let populace rostla především díky snižování úmrtnosti a ustálené vysoké míře plodnosti. Poté dochází k poklesu plodnosti a různé načasování tohoto poklesu vytváří rozdíly mezi jednotlivými státy. Navíc tyto rozdíly mají tendenci s postupem času narůstat (Tabutin, Schoumaker, 2005).

4.2.1 Základní historická fakta a jejich souvislost s demografickým vývojem Íránu

Dnešní Írán se rozprostírá na tehdejší území Persie. Nástupem Rezy šáha Pahlaviho roku 1925 se ujala vlády dynastie Pahlaví. Během šáhovy vlády došlo v zemi k reformám v oblasti vzdělávání a jurisdikce, především byla snaha o omezení vlivu duchovenstva a položení základů moderního státu (Encyklopaedia Britannica Online, 2014). Dopad 2. světové války, ke které se Írán z počátku stavěl neutrálně, byl negativní. Lidé chudli a hladověli, rovněž se rozvíjely xenofobní nálady (Cvrkal, 2007). Kvůli silicímu vlivu Sovětského svazu udržoval Írán styky s Velkou Británií a USA, což se nelíbilo většinovému obyvatelstvu, neboť v tom vidělo podkopávání národní suverenity. Proti režimu šáha a jeho reformám ostře vystupoval ájatolláh Rúholláh Chomejní, vůdce duchovní opozice (Cvrkal, 2007). Kvůli střídání politických režimů můžeme v Íránu pozorovat celkem 3 období různých populačních politik (Roudi-Fahimi, 2002).

První období se datuje od 60. let 20. století a končí před Islámskou revolucí v roce 1979. V něm Írán jako jedna z prvních zemí začlenil program plánovaného rodičovství do rozvojového plánu. Program rekrutoval a vyškolil množství odborníků, stejně jako školil mladé doktory o důležitosti plánovaného rodičovství pro dobrý zdravotní stav obyvatelstva, ale především pro lepší situaci žen a dětí (Roudi-Fahimi, 2002). Ačkoliv se míra úhrnné plodnosti snižovala, stále se držela na vysokých hodnotách (Obr. 3).

Vzniku islámské republiky předcházelo referendum, ve kterém se naprostá většina obyvatel vyjádřila pro zřízení islámské republiky (Encyklopaedia Britannica Online, 2014). Tu vyhlásil Chomejní 1. dubna 1979 jako Íránskou islámskou republiku. Rovněž byla schválena nová ústava, doplněna o znovu vedoucí roli duchovenstva (Cvrkal, 2007). Díky vládnoucímu duchovenstvu bylo další, druhé, období ovlivněno pronatalismem. Brzy po revoluci byla předchozí populační politika kritizována jakožto inovace ze západu. Vláda obhajovala populační růst a přijala novou sociální politiku, která zahrnovala výhody jako příspěvky či přiděly jídla pro velké rodiny (Roudi-Fahimi, 2002).

Jedním z nejdůležitějších milníků v dějinách Íránu je tzv. íránsko-irácká válka. Konflikt vyprovokoval Irák, který v září 1980 zaútočil na Írán. Irák se totiž obával, že by většina jeho šíitského obyvatelstva, jež podléhá nadvládě sunnitské menšiny, mohla po vzoru Íránu vyprovokovat revoluci. Válka trvala až do roku 1988 (Encyklopaedia Britannica Online, 2014).

Válka měla značné dopady na civilní obyvatelstvo. Především nahrávala do karet odpůrcům plánovaného rodičovství, neboť velký počet iránského obyvatelstva byl brán jako výhoda nad Irákem, a tak se populační růst stal součástí veřejné propagandy (Roudi-Fahimi, 2002). Vliv pronatalismu je evidentní z Obr. 3, kdy v 1. polovině 80. let nastal mírný nárůst v míře úhrnné plodnosti. Na druhou stranu v tomto období varovala tzv. the Plan and Budget Organization² před dopady rapidního růstu mladé populace na už tehdy zranitelnou ekonomiku státu. Upozornila vládu, že kvůli ubývajícím národním zdrojům nemůže vláda financovat vysoké náklady na rekonstrukci a zároveň poskytovat sociální a pečovatelské služby stanovené ústavou. Po přezkoumání došla vláda k závěru, že je třeba problematiku populačního růstu znovu vzít v potaz (Roudi-Fahimi, 2002).

Mírný nárůst plodnosti v 1. polovině 80. let neměl dlouhého trvání a plodnost i přes pronatalitní ideologii začala v 2. polovině 80. let klesat (Obr. 3). Pokles byl však mírný a teprve až s přijetím programu plánovaného rodičovství v roce 1989 začal tento pokles být výrazný (Abbasi-Shavazi, 2002) a my můžeme hovořit o třetím období populační politiky. Programu plánovaného rodičovství předcházela masivní kampaň zaměřená na vládnoucí politiky a odborníky. Program byl oficiálně přijat v prosinci 1989 a měl 3 hlavní cíle, a to nabádat rodiny, aby odkládaly první těhotenství a rovnoměrně rozvrhly další těhotenství; odradit od těhotenství ženy mladší 18 let a starší 35 let; omezit velikost rodiny na 3 děti. Tyto cíle se ve větší míře podařilo naplnit, neboť podle Abbasi-Shavaziho (2002) došlo k poklesu plodnosti ve všech věkových kategoriích, především mladé páry odkládají rození dětí do vyššího věku, vdané ženy mají děti později a starší ženy přestávají rodit děti. V roce 1993 došlo k odstranění pobídek pro velké rodiny, byly nahrazeny výhodami pro rodiny mající 3 děti. Rovněž byla upřena pozornost na snížení kojenecké úmrtnosti, podporu vzdělanosti a zaměstnanosti žen, rozšíření sociálního zabezpečení a penzí rodičům, kteří pak nebudou motivováni mít děti, aby je zajistily a podporovaly na stáří (Roudi-Fahimi, 2002).

Avšak míra a rychlost poklesu plodnosti byla nad všechna očekávání. Zatímco cílem bylo snížit úhrnnou plodnost na 4 děti na 1 ženu do roku 2011, v roce 2000 tato míra dosahovala už pouhé 2 děti na 1 ženu (Roudi-Fahimi, 2002). To rovněž potvrzuje Obr. 3, kdy úhrnná plodnost v období 2000–2005 byla necelé 2 děti na 1 ženu. Je diskutabilní, jestli by se iránská vláda měla ještě angažovat v oblasti plánovaného rodičovství a podporovat snižování plodnosti, protože v současnosti jsou malé rodiny a znalost antikoncepčních metod brány společností jako určité normy. Studenti na školách mají podle osnov povinné kurzy o plánovaném rodičovství, stejně jako snoubenci, kteří chtějí uzavřít sňatek, musí absolvovat vládou sponzorované lekce o plánovaném rodičovství (Roudi-Fahimi, 2002).

Hlavní otázkou tedy zůstává, jak mohl být program plánovaného rodičovství tak úspěšný během tak krátkého období? Abbasi-Shavazi (2002) to zdůvodňuje tím, že nastal celkový rozvoj venkova, došlo k zlepšení v oblasti zdravotnictví a narostla vzdělanost obyvatelstva, což umožnilo vládě rozšířit program plánovaného rodičovství. Na druhou stranu je třeba zdůraznit, že nejenom program plánovaného rodičovství stojí za poklesem plodnosti. Dalším faktorem byla menší ekonomická krize, která proběhla v Íránu zejména následujících 10 let po válce

² Tzv. plánovací a rozpočtová organizace, která působí jako hlavní agentura monitorující příjmy a výdaje vlády i ostatních ministerstev (Cvrkal, 2007).

s Irákem. Hlavně ona způsobila, že lidé odkládali manželství, neboť životní náklady se zvýšily, stejně jako se zvýšily náklady vynaložené na výchovu dítěte (Abbasi-Shavazi, 2002).

4.2.2 Základní historická fakta a jejich souvislost s demografickým vývojem Iráku

Po několik století byl Irák ovládán Osmanskou říší. Její vláda skončila po 1. světové válce a vlivu se ujala Velká Británie. Průlomovým se stal rok 1958, kdy proběhla revoluce a vznikla republika (Ponížilová, 2011).

Klíčovým aktérem v iráckých dějinách se stala politická strana Baas³, kterou proslavil především Saddám Husajn. K oblibě strany přispělo i znárodnění Irácké naftové společnosti v roce 1972. Kontrola nad společností přinesla irácké vládě zisky, ze kterých financovala hospodářské, rozvojové a sociální programy. Z embarga uvaleného na ostatní státy, které nemohly dovážet ropu do západních zemí, Irák těžil, neboť cena jeho ropy na světovém trhu vzrostla. Tím získala vláda finance potřebné pro programy ve zdravotnictví a školství nebo na výstavbu bytů. Životní úroveň obyvatel rostla a tím rostla i obliba strany Baas a postupem času se ze Saddáma Husajna stal nejvlivnější muž v zemi (Ponížilová, 2011). Za jeho vlády proběhla již zmiňovaná válka s Íránem (1980–1988) (Encyklopaedia Britannica Online, 2014). Válka samozřejmě zhoršila životní úroveň místního obyvatelstva.

Další válkou byla válka v Perském zálivu v letech 1990–1991, kterou Irák prohrál. Válka měla tvrdý dopad na ekonomiku Iráku, neboť její velké náklady byly financovány z výnosů ropy a země tak oslabil svůj ekonomický potenciál. Dále Irák oslabilo mezinárodní embargo na vývoz ropy. Nejvíce krize postihla obyčejné obyvatelstvo, jeho celková zdravotní i vzdělanostní úroveň se snížila (Ponížilová, 2011).

Poslední válka začala v roce 2003. Zahájilo ji USA spolu s Velkou Británií kvůli obavě, že Irák přechovává zbraně hromadného ničení a v reakci na útoky 11. září 2001. Režim Saddáma Husajna byl nakonec svržen a diktátor byl popraven (Encyklopaedia Britannica Online, 2014). Nastolení demokracie a bezpečnosti se však nekonalo. Ačkoliv se americké jednotky stahují pryč ze země, má Irák stále problémy se svou vlastní bezpečností (Ponížilová, 2011).

4.3 Průběh demografické revoluce v regionu MENA

Je tedy zřejmé, že díky rozdílům v načasování poklesu plodnosti se jednotlivé státy liší průběhem demografické revoluce, především počtem dokončených fází. Zatímco některé státy už mají revoluci téměř dokončenou, jiné jsou za jejím počátkem. Tabutin, Schoumaker (2005) přišli s teorií 5 hlavních modelových situací demografické revoluce v regionu MENA. Tyto modelové situace se liší podle států, ve kterých proběhla nebo probíhá demografická revoluce, především tyto státy mají rozdílné hodnoty porodnosti, úmrtnosti i populačního růstu. V průběhu let se hodnoty hrubých měr porodnosti a úmrtnosti měnily, v každém státě klesaly z různě vysokých hodnot a délka tohoto poklesu se rovněž různila, z toho důvodu rozlišují Tabutin, Schoumaker (2005) 5 modelových situací demografického přechodu:

³ Strana propagující myšlenku panarabismu (přesvědčení, že arabští obyvatelé různých států tvoří jeden národ) a socialismu (ten se lišil od evropského, nepropagoval marxismus a nedělil obyvatelstvo na třídy) (Ponížilová, 2011).

1. Tradiční model: v současnosti se porodnost udržuje stále na vysokých hodnotách (nad 40 ‰) a populační růst je velmi vysoký (nad 3,2 % ročně). V současnosti do tohoto modelu spadají státy Palestina a Jemen.
2. Časný, ale pomalý model: v současnosti je porodnost sice nižší než tomu je v případě zemí spadajících do tradičního modelu, ale stále se drží na vysoké hodnotě (okolo 30 ‰). Populační růst je stále vysoký (2 % ročně). Tento model můžeme aplikovat na Irák či Egypt.
3. Klasický model: porodnost za posledních 25 let nepřetržitě klesá (dnes okolo 24 ‰) a populační růst je rovněž relativně nízký (ročně pod 2 %). Sem řadíme Maroko, Alžírsko, Libyi, Omán, Sýrii a Jordánsko.
4. Pozdní a rychlý model: porodnost klesala především mezi roky 1985 a 1990, populační růst je jeden z nejnižších (cca 1,3 % ročně). Model je platný pro Írán, který má jeden z nejpomalejších populačních růstů v regionu MENA.
5. Pokročilý model: porodnost je v současnosti nízká (pod 20 ‰) a rovněž populační růst se udržuje na nízké hodnotě (nad 1 %). Tento model charakterizuje Tunisko, Libanon, Turecko, Izrael, Bahrajn, Spojené arabské emiráty, Kuvajt a Katar.

4.3.1 Průběh demografické revoluce v Íránu

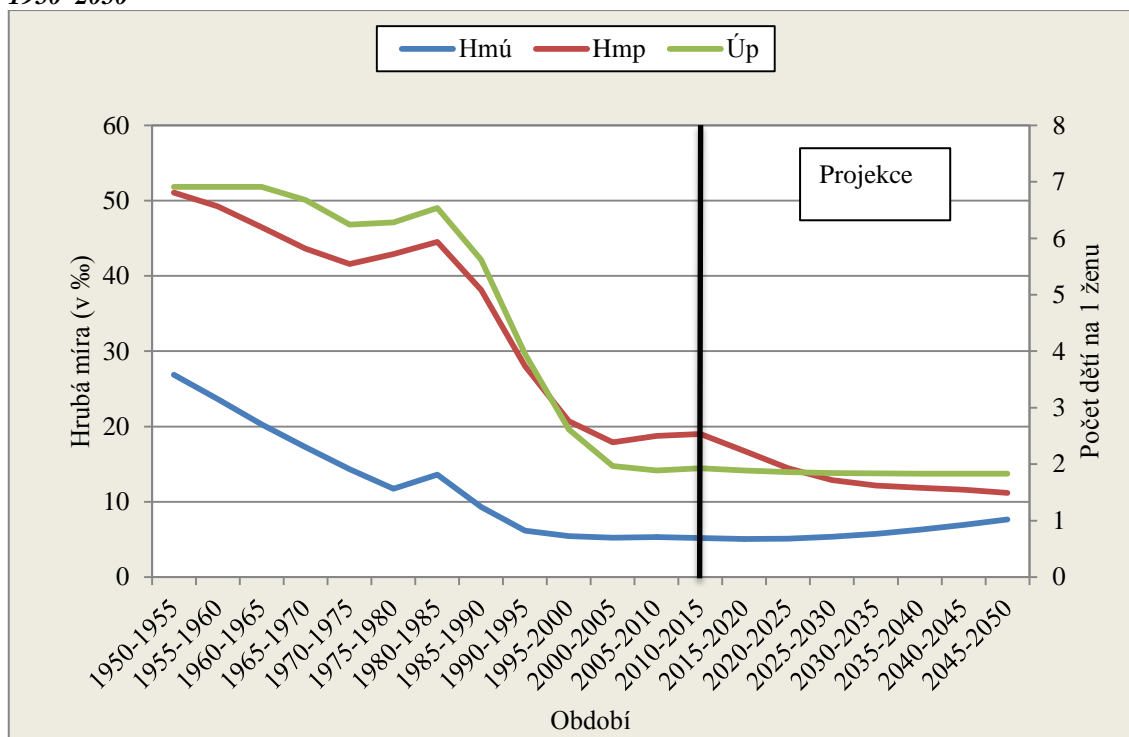
Demografická revoluce v Íránu patří do tzv. pozdního a rychlého modelu, kdy plodnost klesala od 2. poloviny 80. let a populační růst se ustálil na jedné z nejnižších hodnot v regionu MENA (Tabutin, Schoumaker, 2005). Podle Obr. 3 se nyní pokusíme rozdělit jednotlivé fáze demografické revoluce v Íránu. Díky vysokým hodnotám hrubé míry porodnosti (přes 50 ‰) a hrubé míry úmrtnosti (nad 25 ‰) se Írán nacházel v 1. fázi revoluce do roku 1955. Poté hodnota hrubé míry úmrtnosti klesla pod požadovaných 25 ‰, čímž se vyznačuje nástup 2. fáze revoluce. Ta trvala podle hodnot hrubé míry úmrtnosti (pokles z necelých 24 ‰ na 17 ‰) po celé období 1955–1970, zatímco podle hodnot hrubé míry porodnosti (mezi 45–50 ‰) pouze po období 1955–1965. Tento pětiletý rozdíl je třeba brát s rezervou, neboť máme k dispozici pouze data za pětiletá období (United Nations, 2013a). Nástup 3. fáze proběhl podle hodnot hrubé míry porodnosti (pokles z hodnot nad 40 ‰ na téměř 20 ‰) okolo roku 1965 a tato fáze trvala až přibližně do roku 2000. Hodnota hrubé míry úmrtnosti klesla pod požadovaných 15 ‰ s pětiletým zpožděním až okolo roku 1970. Lze tedy obecně říci, že 2. fáze skončila a 3. fáze začala v rozmezí 2. poloviny 60. let až 1. poloviny 70. let. Do 4. fáze Írán vstoupil okolo roku 2000, kdy hodnota hrubé míry porodnosti klesla pod požadovaných 20 ‰, čímž se vyznačuje nástup 4. fáze spolu s hodnotou hrubé míry úmrtnosti udržovanou pod 15 ‰. Podle Kalibové (2005) je revoluce ukončena, pokud se rodí méně než 2,5 dítěte na 1 ženu, podle Rabušice (2001) je revoluce ukončena, pokud se rodí méně než 2 děti na 1 ženu. Podle Obr. 3 se úhrnná plodnost od roku 2000 pohybuje pod hranicí 2 dětí na 1 ženu, takže z tohoto hlediska bychom mohli říci, že demografická revoluce v Íránu je již dokončena.

Úhrnná plodnost zaznamenala od 80. let značný pokles. Zatímco v první polovině 80. let se držela nad hranicí 6 dětí na 1 ženu, od druhé poloviny nastal pokles, který se už v současnosti dostal pod hodnotu 2 dětí na 1 ženu, čili pod hladinu prosté reprodukce (Obr. 3). Írán se v poklesu plodnosti odlišuje od ostatních zemí, protože pokles nebyl jen u mladších a starších

věkových kategorií, ale napříč všemi kategoriemi, stejně jako nejsou téměř žádné rozdíly mezi plodností žen na venkově a ve městě (Abbasi-Shavazi, 2002).

Největší vliv na snížení plodnosti měla antikoncepce rozšířená mezi vdanými ženami a odkládání manželství do vyššího věku, čímž rostl průměrný věk žen při 1. sňatku (Roudi-Fahimi, 2002). Důležité je zmínit, že v Íránu právě manželská plodnost ovlivňuje úroveň plodnosti. Podle Abbasi-Shavaziho (2002) právě ona nejvíce zapříčinila pokles plodnosti od 80. let. Pokud ženy odkládají vstup do manželství do vyššího věku, manželská plodnost se snižuje, a tak celková plodnost výrazně klesne, což se v případě Íránu stalo. Avšak samotný pokles plodnosti začal o několik let dříve, než byl přijat program plánovaného rodičovství (Abbasi-Shavazi, 2002). To je rovněž další specifikum Íránu. Tento pokles plodnosti byl však mírný a znatelnější byl až od roku 1989, kdy byl oficiálně přijat program plánovaného rodičovství.

Obr. 3 – Vývoj hrubé míry úmrtnosti, hrubé míry porodnosti a úhrnné plodnosti v Íránu za období 1950–2050

Zdroj dat: United Nations (2013a)

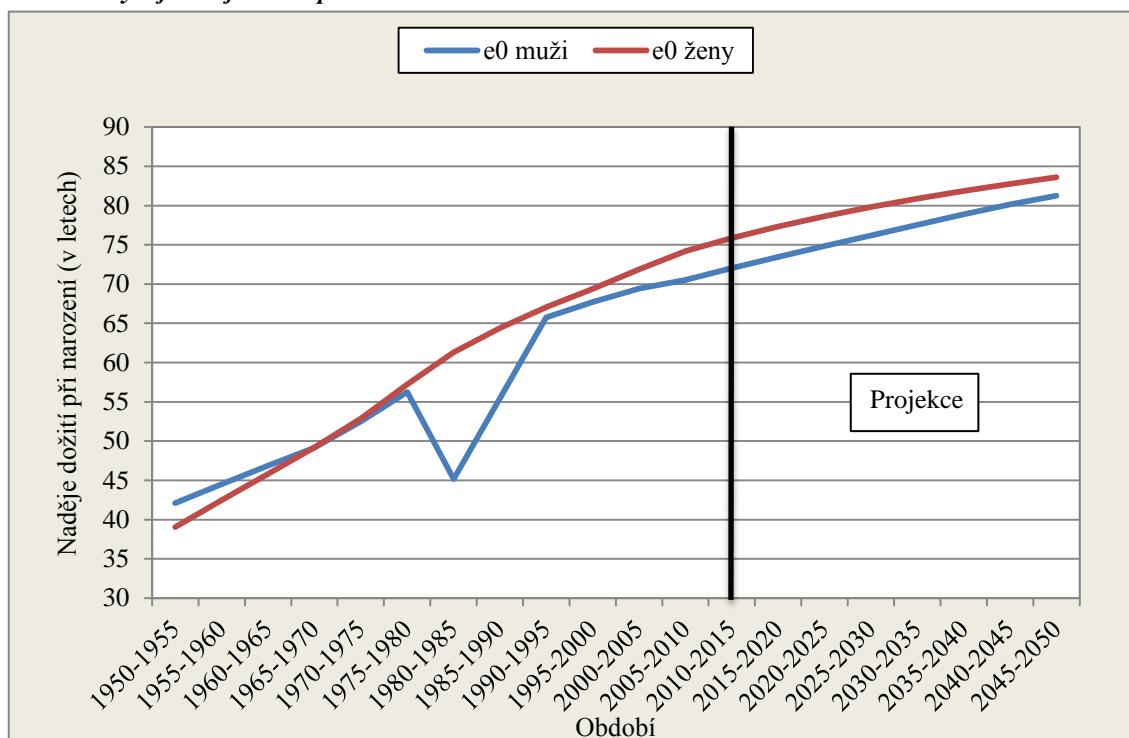
Poznámky: Od roku 2011 se jedná o projekci se střední variantou plodnosti

hmp = hrubá míra porodnosti, hmú = hrubá míra úmrtnosti, úp = úhrnná plodnost

Co se týče vývoje úmrtnosti, její největší pokles byl zaznamenán v 2. polovině 20. století. Naděje dožití při narození (Obr. 4) rostla v případě žen po celé sledované období a předpokládá se, že do budoucna nadále poroste. V případě mužů jsou vidět znatelné výkyvy. Zatímco přibližně do roku 1970 naděje dožití při narození byla vyšší u mužů než u žen, během 70. let došlo ke smazání tohoto rozdílu (pro obě pohlaví činila hodnota přibližně 50 let na počátku 70. let). Naopak během 1. poloviny 80. let došlo ke zhoršení úmrtnostních poměrů u mužů. Došlo k propadu naděje dožití při narození téměř o 10 let, z přibližně 55 let na 45 let (Obr. 4). Je to kvůli tomu, že především muži se přímo zúčastnili války a právě oni patřili mezi většinu obětí války (vojáci i civilisté) (Tabutin, Schoumaker, 2005). Poté od 2. poloviny 80. let naděje dožití

při narození u mužů prudce vzrostla a udržuje se nižší než u žen. V současnosti je to zhruba 75 let pro ženy a 70 let pro muže. Do budoucna se předpokládá další nárůst tohoto ukazatele u obou pohlaví, ale u mužů bude pravděpodobně stále nižší než u žen (Obr. 4).

Obr. 4 – Vývoj naděje dožití při narození v Íránu za období 1950–2050

Zdroj dat: United Nations (2013a)

Poznámky: Od roku 2011 se jedná o projekci se střední variantou plodnosti

e0 muži = naděje dožití při narození pro muže, e0 = naděje dožití při narození pro ženy

4.3.2 Průběh demografické revoluce v Iráku

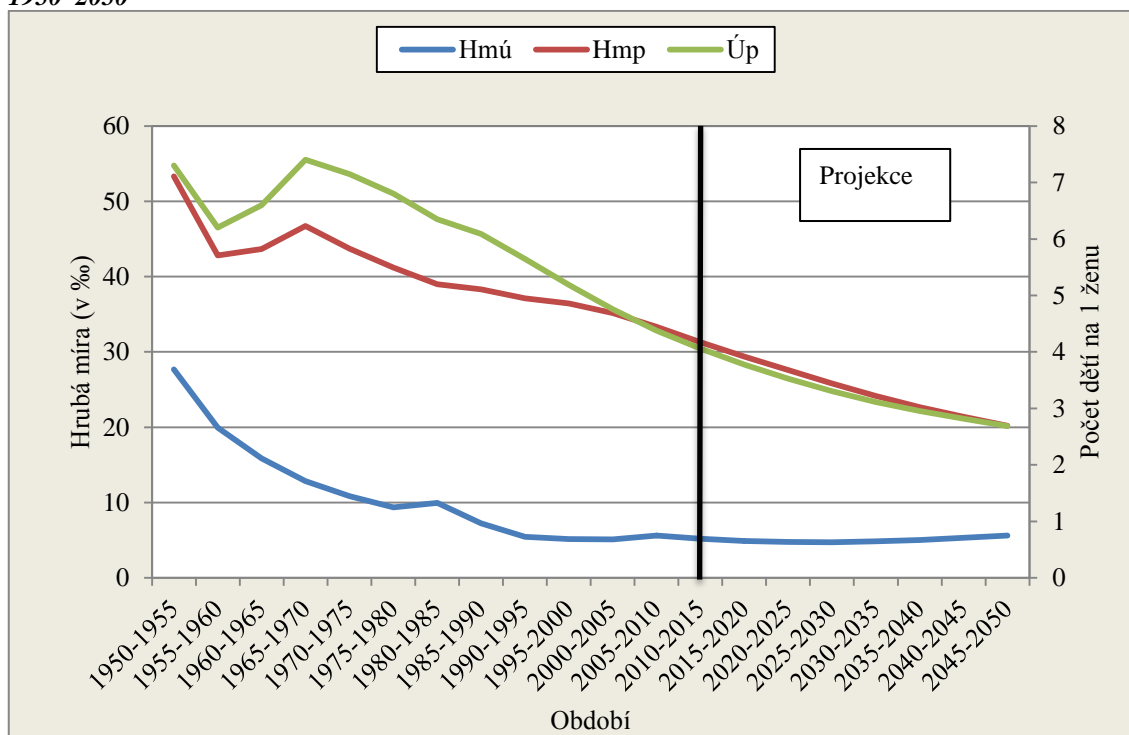
Podle Tabutina, Schoumakera (2005) je model demografické revoluce časný, ale pomalý, tzn. v zemi je vysoká porodnost a tím pádem i vysoký populační růst. Nyní aplikujeme čtyřfázový model od Pavlíka, Rychtaříkové, Šubrtové (1986) na základě hodnot hrubých měr porodnosti a úmrtnosti z Obr. 5.

První fáze revoluce se vyznačuje hodnotami hrubé míry porodnosti v intervalu 45–50 ‰ a hodnotami hrubé míry úmrtnosti 25–30 ‰. V Iráku tato fáze trvala do období 1950–1955, kdy hrubá míra porodnosti dosahovala dokonce hodnot vyšších než 50 ‰ a hrubá míra úmrtnosti nad 25 ‰. Nástup 2. fáze spadá do období 1955–1960, kdy hodnota hrubé míry úmrtnosti klesla do intervalu 15–25 ‰, přibližně okolo 20 ‰. Konec 2. fáze se různí, podle hodnot hrubé míry úmrtnosti by skončila přibližně v období 1960–1965, kdy naposledy dosahovala nad 15 ‰, a podle hodnot hrubé míry porodnosti (stále ještě nad 45 ‰) by skončila až v období 1965–1970. Nástup 3. fáze se tak může lišit o několik let, podle hodnot hrubé míry úmrtnosti by počátek 3. fáze byl v období 1965–1970, kdy už hodnota hrubé míry úmrtnosti klesla pod požadovaných 15 ‰, jimiž se právě nástup této fáze vyznačuje. Podle hodnot hrubé míry porodnosti 44 ‰ by 3. fáze započala až s přibližně pětiletým zpožděním v období 1970–1975. Můžeme to shrnout tak, že konec 2. fáze a počátek 3. fáze nastal okolo roku 1970. Zatímco u hrubé míry úmrtnosti už se předpokládá trvalý pokles pod požadovaných 15 ‰, ještě v období

2045–2050 by měla hodnota hrubé míry porodnosti činit přibližně 20 ‰, tudíž k ukončení 3. fáze a začátku 4. fáze revoluce dojde nejspíše až těsně po roce 2050, kdy se hrubá míra porodnosti dostane pod požadovaných 20 ‰. A ke konci 4. fáze a potažmo ke konci demografické revoluce dojde pravděpodobně ještě později. Čili podle hodnot z Obr. 5 se nyní Irák nachází ve 3. fázi revoluce a ještě nějaký čas potrvá, než ji dokončí. Lze tedy říci, že demografická revoluce začala brzy, ale bude trvat dlouho, než dojde k jejímu ukončení.

Úhrnná plodnost během období 1950–1960 sice klesla, ale stále se udržovala na vysokých hodnotách (přes 6 dětí na 1 ženu). Následující desetiletí do roku 1970 naopak vzrostla a dosáhla svého vrcholu v rámci námi sledovaného období (až přes 7 dětí na 1 ženu). Od roku 1970 můžeme sledovat postupně klesající plodnost až na současné hodnoty okolo 4 dětí na 1 ženu (Obr. 5). Během 90. let stály za poklesem především sankce uvalené na Irák po válce s Kuvajtem. Krize, která postihla zemi, způsobila, že mladí lidé si nemohli dovolit uzavřít sňatek, a v důsledku toho klesla plodnost (Fayyad, 2012). Rovněž do budoucna můžeme předpokládat, že úhrnná plodnost bude klesat, nicméně tento pokles bude pozvolný (Obr. 5).

Obr. 5 – Vývoj hrubé míry úmrtnosti, hrubé míry porodnosti a úhrnné plodnosti v Iráku za období 1950–2050

Zdroj dat: United Nations (2013a)

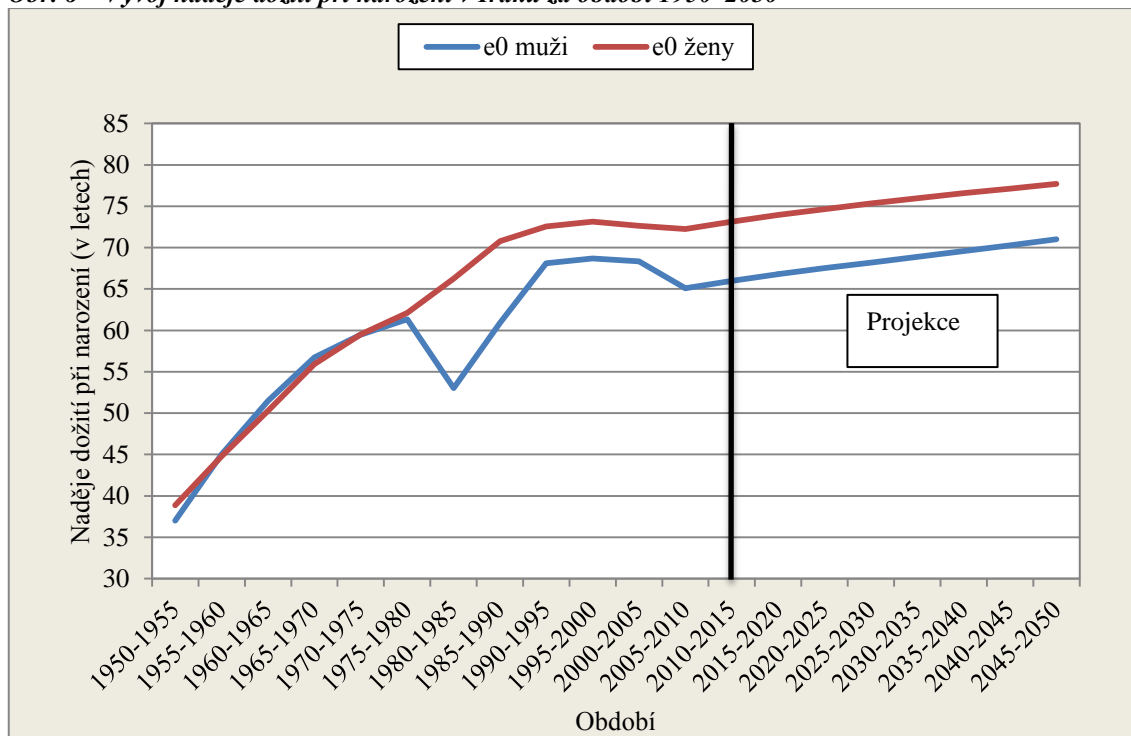
Poznámky: Od roku 2011 se jedná o projekci se střední variantou plodnosti

hmp = hrubá míra porodnosti, hmú = hrubá míra úmrtnosti, úp = úhrnná plodnost

Co se týče úmrtnosti, ta se v Iráku nyní drží na nízkých hodnotách. Naděje dožití při narození rostla až do začátku 80. let a dosahovala téměř stejných hodnot u obou pohlaví. Nárůst proběhl z hodnot mezi 37–38 lety na hodnotu přibližně 61–62 let (Obr. 6). Po roce 1980 se začaly tvořit rozdíly. Zatímco u žen rostla i nadále, v případě mužů došlo k obrovskému propadu téměř o 10 let. Hlavním důvodem byla v té době probíhající válka s Íránem, která zapříčinila nárůst úmrtnosti (Fayyad, 2012) a stejně jako bylo zmíněno v případě Íránu, válka nejvíce postihla především mladé muže, a díky tomu došlo k již zmiňovanému propadu

(Tabutin, Schoumaker, 2005). Po válce vzrostla naděje dožití při narození u mužů a během 90. let až do období 2000–2005 stagnovala u obou pohlaví. U žen se držela přibližně na hodnotě 73 let a u mužů okolo 68 let (Obr. 6). Důvodem stagnace by mohly být již výše zmiňované sankce po válce s Kuvajtem, které prudce snížily životní úroveň obyvatelstva a zvýšily úmrtnost (Fayyad, 2012). To mohlo mít za následek snížení naděje dožití při narození. Poté u mužů nastal mírný pokles během období 2005–2010. Od roku 2010 se předpokládá, že i do budoucna naděje dožití při narození poroste u obou pohlaví.

Obr. 6 – Vývoj naděje dožití při narození v Iráku za období 1950–2050

Zdroj dat: United Nations (2013a)

Poznámka: Od roku 2011 se jedná o projekci se střední variantou plodnosti

e0 muži = naděje dožití při narození pro muže, e0 = naděje dožití při narození pro ženy

4.4 Obyvatelstvo regionu MENA a jeho aktuální problémy

Jak již bylo zmíněno, v 2. polovině (konkrétně v poslední čtvrtině) 20. století došlo v regionu MENA k obrovskému populačnímu růstu, především v 80. letech, kdy dosáhl vrcholu na hodnotách okolo 3 % ročně. Dnes se ustálil na hodnotě 2 %, jež je stále nad celosvětovým průměrem (Roudi, 2011). Rovněž vzrostl podíl mladého obyvatelstva. Došlo k tomu ve většině zemí MENA regionu, ačkoliv velikost podílu a načasování se liší napříč zeměmi.

Právě tito mladí lidé se mohou stát hnací silou ekonomiky a potažmo hospodářského růstu celého státu, pokud mají správné vzdělání, dovednosti, dobrý zdravotní stav a na trhu práce mají možnost se uplatnit (Mirkin, 2013). I když se situace liší napříč státy, v posledních letech je vysoká nezaměstnanost mladých lidí pro region MENA téměř typická. Především nezaměstnanost věkové kategorie 15–24 let v regionu MENA dosahuje jedněch z nejvyšších hodnot na světě (Assaad, Roudi-Fahimi, 2007).

Dalším problémem je vysoká nezaměstnanost žen. I když v současnosti prudce klesá díky vyšší míře vzdělávání žen i odkládání vstupu do manželství, stále se drží vysoko (Assaad, Roudi-Fahimi, 2007). Je to způsobeno především stále přetrvávajícími předsudky a tradicemi, které určují, že žena je často vyloučena z veřejného prostoru, ve kterém má výsadní postavení muž. Také dalším důvodem je orientovaná ekonomika státu, neboť většina států MENA regionu je zaměřena na těžbu ropy a k tomu je uzpůsobena i nabídka zaměstnání, které vykonávají především muži (Roudi, 2011).

A tak často místo ekonomického růstu čelí státy vlnám nepokojů a povstání, které pramení z frustrace především mladých lidí, kteří nemohou najít důstojnou práci a čelí rozšíření korupce, která rovněž omezuje jejich možnosti zlepšit své životy. Kvůli jejich rostoucí frustraci stojí tito mladí lidé za povstáními, která proběhla napříč regiony (Roudi, 2011).

V příštích desetiletích by mělo dojít ve většině zemí k dokončení demografické revoluce a právě načasování tohoto ukončení bude záviset na rozvoji státu v oblasti ekonomiky, vzdělání, populační a sociální politiky, dále také na celkovém kulturním rozvoji státu, ale i politické stabilitě (Tabutin, Schoumaker, 2005).

Kapitola 5

Analýza období demografické dividendy v Íránu a Iráku

Jak už bylo zmíněno, hlavním předpokladem pro možnost nástupu demografické dividendy je pozitivně se vyvíjející věková struktura. Ta je příznivá po poklesu plodnosti, díky kterému se redukuje podíl dětské složky a spolu s nízkým podílem seniorské složky vytváří nízký podíl ekonomicky závislých osob. Vedle této příznivé věkové struktury jsou dalšími faktory dostatečně vzdělané obyvatelstvo a jeho následné uplatnění na trhu práce v podobě zaměstnanosti a rovněž je potřebný dobrý zdravotní stav obyvatelstva. Pokud země splňuje všechny tyto předpoklady, může tak lépe využít potenciálu demografické dividendy.

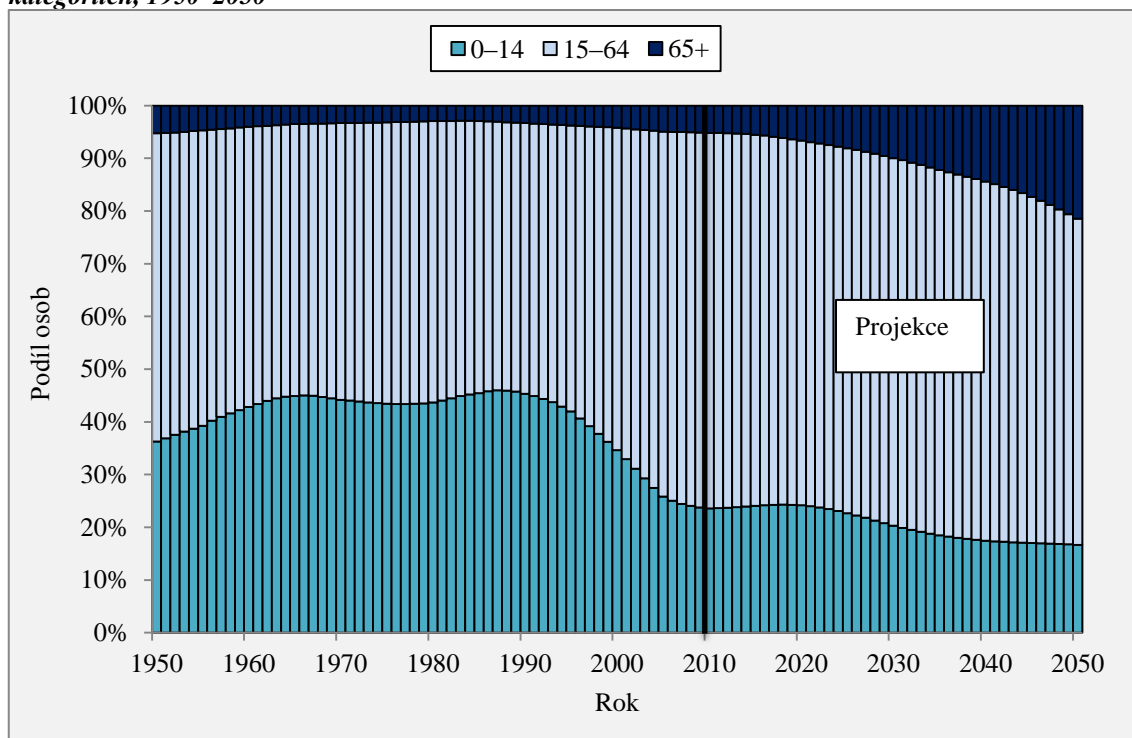
5.1 Vymezení období demografické dividendy

V této části si vymezíme nástup i délku období demografické dividendy podle definice United Nations zmíněné v kapitole 2. Ta vymezuje demografickou dividendu jako období, kdy podíl osob mladších 15 let se drží pod 30 % a zároveň podíl osob ve věku 65 a více let zůstává pod hranicí 15 % (United Nations, 2004, in Hosseini, 2012).

V Íránu se podíl osob ve věku 65 a více let držel hluboko pod zmiňovaných 15 % od začátku sledovaného období, avšak podíl osob ve věku 0–14 let klesl pod potřebných 30 % až v roce 2003 (Obr. 7), čili od tohoto roku je možné uvažovat o počátku demografické dividendy. Zatímco podíl věkové kategorie 0–14 let už by měl do budoucna zůstat pod 30 %, podíl osob ve věkové kategorii 65 let a více neustále roste a definovanou 15% mez demografické dividendy nejspíš poruší v roce 2042 (Obr. 7). Z tohoto hlediska je možné vymezit období demografické dividendy přibližně mezi lety 2003–2042.

Nástup demografické dividendy v roce 2003 nastal zhruba necelých 20 let od snížení plodnosti v druhé polovině 80. let a doba trvání se předpokládá necelých 40 let, což splňuje obecně platné podmínky podle Roudiové (2011), kdy se dividendy objeví do 15–25 let od snížení plodnosti a může trvat 30–40 let. Hosseini (2012) ve své studii uvádí přibližný počátek demografické dividendy v Íránu od roku 2006 a její ukončení očekává mezi lety 2045–2050.

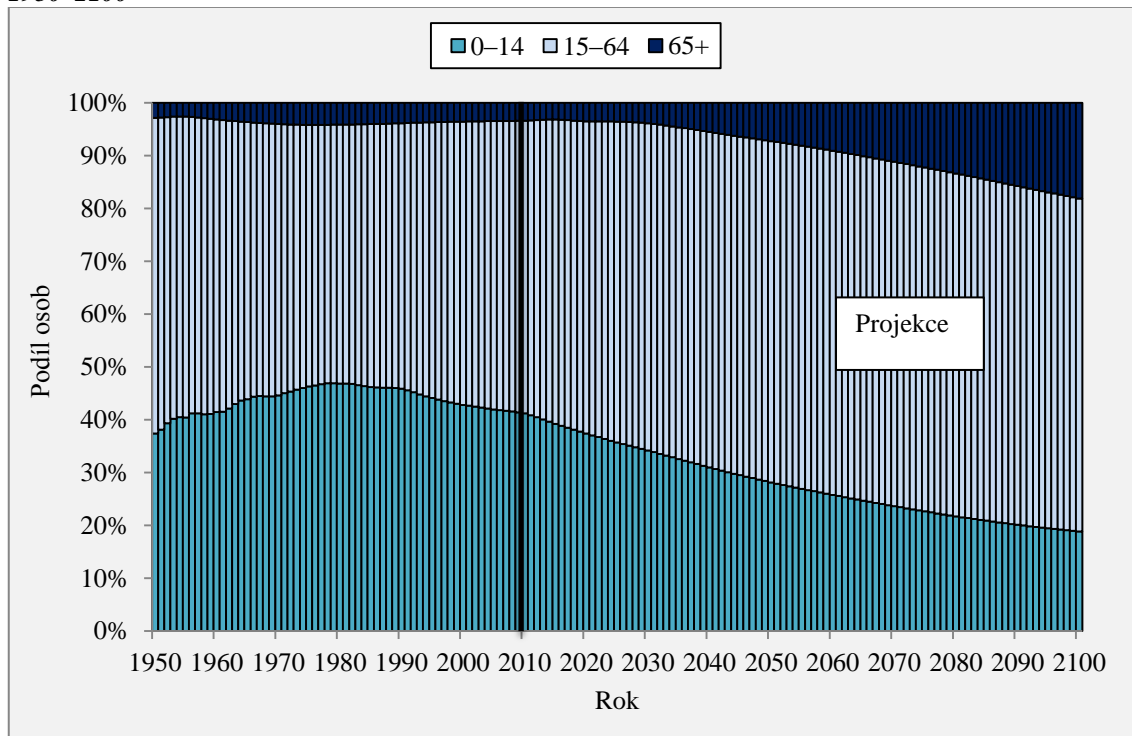
Obr. 7 – Minulý a předpokládaný budoucí vývoj podílu obyvatel Íránu v hlavních věkových kategoriích, 1950–2050

Zdroj dat: United Nations (2013a)

Poznámky: Od roku 2011 se jedná o projekci se střední variantou plodnosti

Obr. 8 – Minulý a předpokládaný budoucí vývoj podílu obyvatel Iráku v hlavních věkových kategoriích, 1950–2100

Zdroj dat: United Nations (2013a)

Poznámky: Od roku 2011 se jedná o projekci se střední variantou plodnosti

V případě Iráku by období demografické dividendy mohlo nastat až v roce 2042. Zatímco podíl věkové kategorie 65 a více let je stále nízký a do budoucna se předpokládá, že i nadále nízký zůstane, podíl mladých osob ve věku 0–14 let by měl klesnout pod 30 % až v roce 2042 (Obr. 8). Čili tento rok bychom mohli brát jako nástupní pro období demografické dividendy. Toto období zcela jistě bude pokračovat i po roce 2050, proto byl Obr. 8 sestaven až do roku 2100. Na jeho základě je vidět, že období demografické dividendy by mohlo trvat až do roku 2087, kdy by měl podíl osob ve věku 65 a více let naposledy dosahovat hraničních 15 %. Po roce 2087 by měl být už tento předpoklad porušen. Z toho vyplývá, že Irák by se měl nacházet v období demografické dividendy mezi roky 2042–2087.

Je potřeba zdůraznit, že toto vymezení demografické dividendy podle United Nations je pouze orientační, jednak je to kvůli povaze dostupných dat, jednak je tato definice založena pouze na stavu a vývoji věkové struktury a nebere v potaz další důležité faktory jako je zdraví, vzdělání obyvatel a jejich uplatnění na trhu práce.

5.2 Vývoj věkové struktury obyvatelstva jako hlavního předpokladu nástupu demografické dividendy

V této části práce zhodnotíme, jak se vyvíjel nejen počet obyvatelstva, ale především jeho věková struktura v Íránu a Iráku, a jak se bude vyvíjet do budoucna. Příznivá věková struktura je právě základním předpokladem pro otevření období demografické dividendy. Pomocí analýzy se pokusíme zjistit, zda obě analyzované země tuto příznivou věkovou strukturu mají a splňují tak základní předpoklad demografické dividendy.

5.2.1 Vývoj věkové struktury obyvatelstva v Íránu

Změna počtu obyvatel i změna jejich věkové struktury je znázorněna na 3 věkových pyramidách, konkrétně na Obr. 9, Obr. 10 a Obr. 11. Pro určení typologie věkové struktury obyvatelstva Íránu byla sestavena následující Tab. 2.

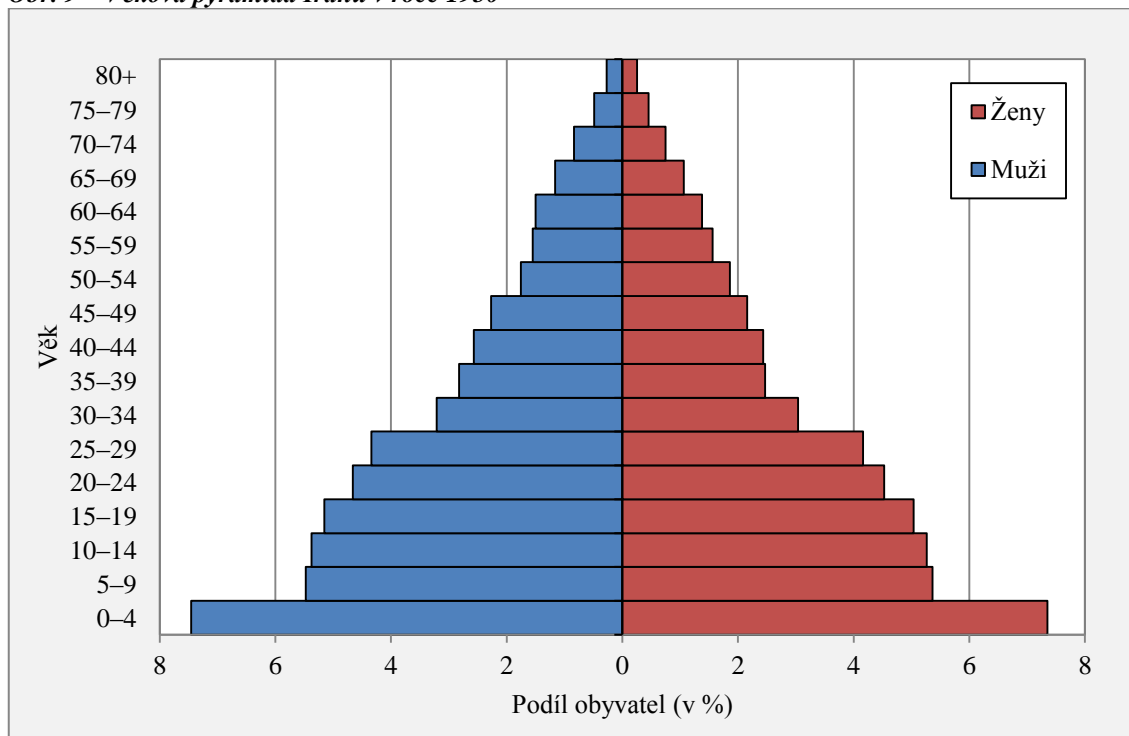
Tab. 2 – Minulý a předpokládaný budoucí podíl hlavních věkových skupin obyvatel Íránu v letech 1950, 2010, 2050 (v %)

	1950	2010	2050
0–14 let	36	24	17
15–49 let	49	61	42
50 a více let	15	15	41

Zdroj dat: United Nations (2013a)

Věková struktura v roce 1950 (Obr. 9) odpovídá progresivnímu typu. Z grafického hlediska má rozšířenou základnu, podle dat v Tab. 2 tvoří dětská složka přibližně 36 %, zatímco postreprodukční pouhých 15 %. Dětská složka tak výrazně převažuje nad postreprodukční.

Obr. 9 – Věková pyramida Íránu v roce 1950

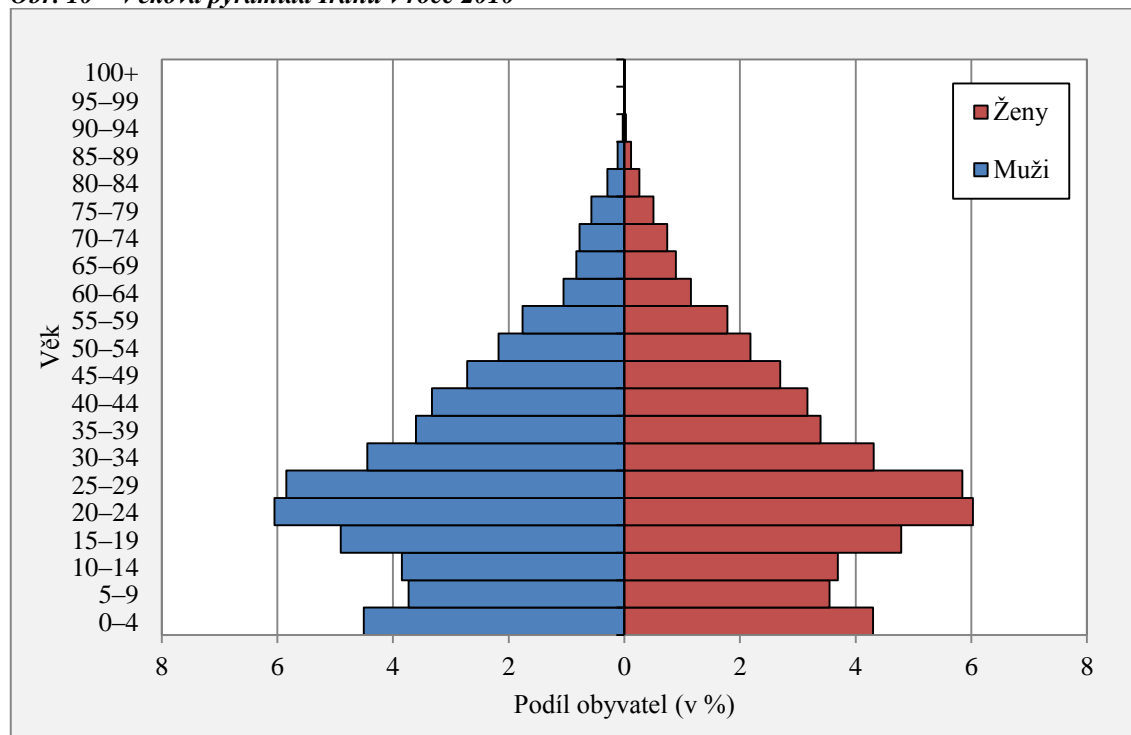
Zdroj dat: United Nations (2013a)

Na Obr. 10 máme znázorněnou věkovou strukturu v roce 2010. Podle Tab. 2 představuje dětská složka 24 %, postreprodukční 15 %. Z tohoto hlediska se stále jedná o progresivní typ, který se ale pomalu blíží typu stacionárnímu. Po grafické stránce vidíme velký výběžek (tzv. natalitní vlnu) ve věkových kategoriích 20–24 a 25–29 let. To můžeme přisoudit nárůstu plodnosti během 80. let 20. století, konkrétně během jejich 1. poloviny (Roudi-Fahimi, 2002). Ve věkové kategorii 15–19 let je poté nižší počet lidí, kteří se narodili během 1. poloviny 90. let. To odpovídá období, kdy byl uveden v praxi program plánovaného rodičovství, konkrétně v roce 1989 (Roudi-Fahimi, 2002). Během následujících 10 let klesala plodnost, což dokazuje snížený počet obyvatel ve věkových kategoriích 5–9 a 10–14 let. To můžeme brát opět jako výsledek programu plánovaného rodičovství. Poté následoval nárůst počtu obyvatel ve věkové kategorii 0–4 let, což představuje nárůst plodnosti okolo roku 2005. Vzhledem k tomu, že se íránské ženy drží nového trendu odkládání sňatku (a tím pádem i mateřství) do vyššího věku (Roudi-Fahimi, 2002), můžeme brát tuto natalitní vlnu jako situaci, kdy ženy z populačně silných ročníků z 80. let přicházejí do reprodukčního období a mají vlastní děti. Tuto myšlenku potvrzuje i Abbasi-Shavazi (2002), který tvrdí, že je pravděpodobné, že porevoluční baby boom bude mít v budoucnu efekt na změnu věkové struktury. Dozvuk tohoto baby boomu předpokládal okolo roku 2005–2010 (Abbasi-Shavazi, 2002). Graficky tomu odpovídá i věková pyramida.

Na Obr. 11 je věková struktura Íránu, jak by mohla vypadat v roce 2050. Podle dat v Tab. 2 bude dětská složka představovat přibližně 17 % a postreprodukční 41 %. Postreprodukční složka tak převáží nad dětskou a bude se tedy jednat již o regresivní typ pyramidy. Natalitní vlna z první poloviny 80. let se přesune do věku 60–70 let (Obr. 11). Pokud bychom tuto natalitní vlnu nebrali v potaz, věková struktura by odpovídala typu stacionárnímu. Zvýšený

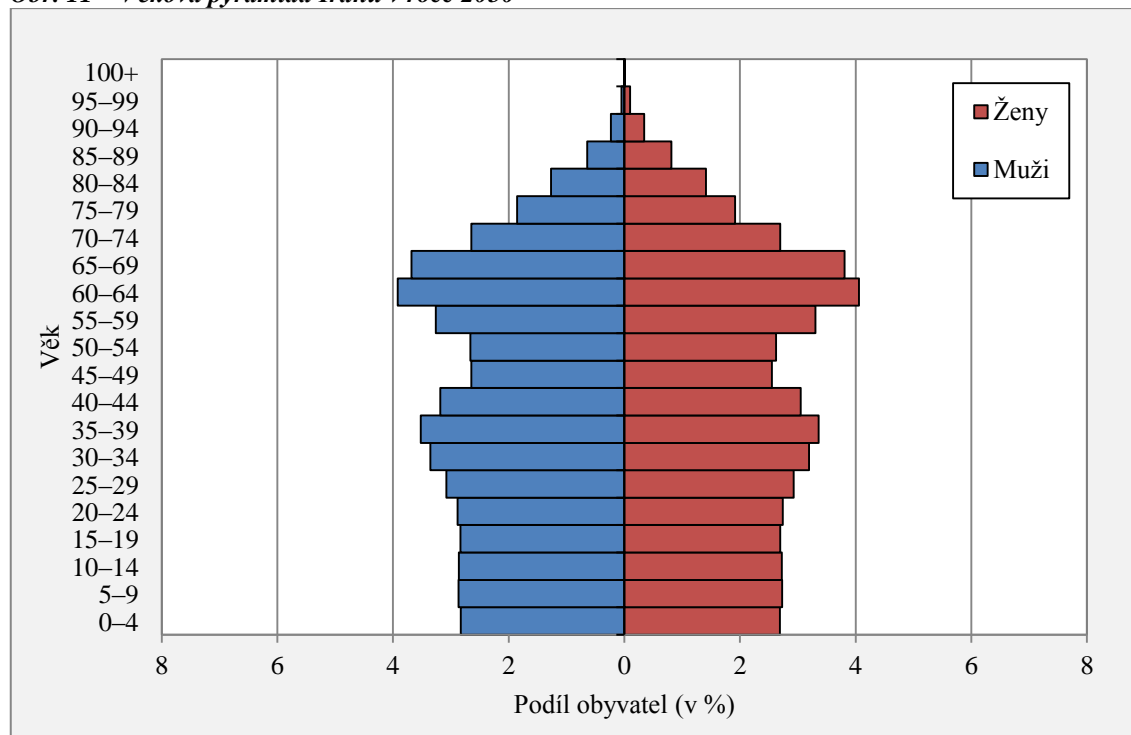
počet osob ve věkovém intervalu 25–40 let znamená, že tito lidé se narodili ženám z populačně silných ročníků (Abbasi-Shavazi, 2002). Poté jsou nižší věkové kategorie již poměrně vyrovnány, zdá se, že můžeme očekávat ustálení plodnosti. Pokračováním tohoto trendu by Írán v budoucnu měl dosáhnout stacionární věkové struktury.

Obr. 10 – Věková pyramida Íránu v roce 2010

Zdroj dat: United Nations (2013a)

Obr. 11 – Věková pyramida Íránu v roce 2050

Zdroj dat: United Nations (2013a)

Rovněž na Obr. 7 (v předchozí části) je znázorněn podíl obyvatel ve 3 základních věkových kategoriích. Je zde vidět minulý vývoj od roku 1950 i jeho možný budoucí vývoj do roku 2050. Mezi nejznatelnější výkyvy patří prudký pokles podílu dětí ve věkové kategorii 0–14 let, který byl doprovázen nárůstem podílu ve věkové kategorii 15–64 let. To zapříčinil především program plánovaného rodičovství, který byl přijat v roce 1989 a hlavně během 90. let dokázal prudce snížit plodnost (Abbasi-Shavazi, 2002). Další fluktuací je nárůst podílu věkové kategorie 65 a více let na úkor věkové kategorie 15–64 let (Obr. 7). Nárůst tohoto podílu se dá očekávat i do budoucna a zřejmě bude růst i po roce 2050. Díky kvalitní zdravotní péči a lepší životní úrovni se lidé dožívají vyššího věku, čímž roste naděje dožití při narození a tento trend je znatelný ve všech arabských zemích (Winckler, 2009). Írán tak brzy může čelit stárnutí populace.

Díky poklesu plodnosti během 2. poloviny 80. let a 90. let se snížil podíl dětské kategorie ve věku 0–14 let. Takto příznivě se vyvíjející věková struktura zapříčinila, že Írán splnil hlavní předpoklad pro nástup období demografické dividendy, v němž se nyní nachází.

5.2.2 Vývoj věkové struktury obyvatelstva v Iráku

Na Obr. 12, Obr. 13 a Obr. 14 jsou vyobrazeny 3 věkové pyramidy Iráku. Ty znázorňují, jak vypadal počet obyvatel a věková struktura obyvatelstva Iráku v roce 1950 a 2010 a také, jak by mohl přibližně vypadat v roce 2050. Podle Tab. 3 můžeme určit typy věkové struktury obyvatelstva Iráku.

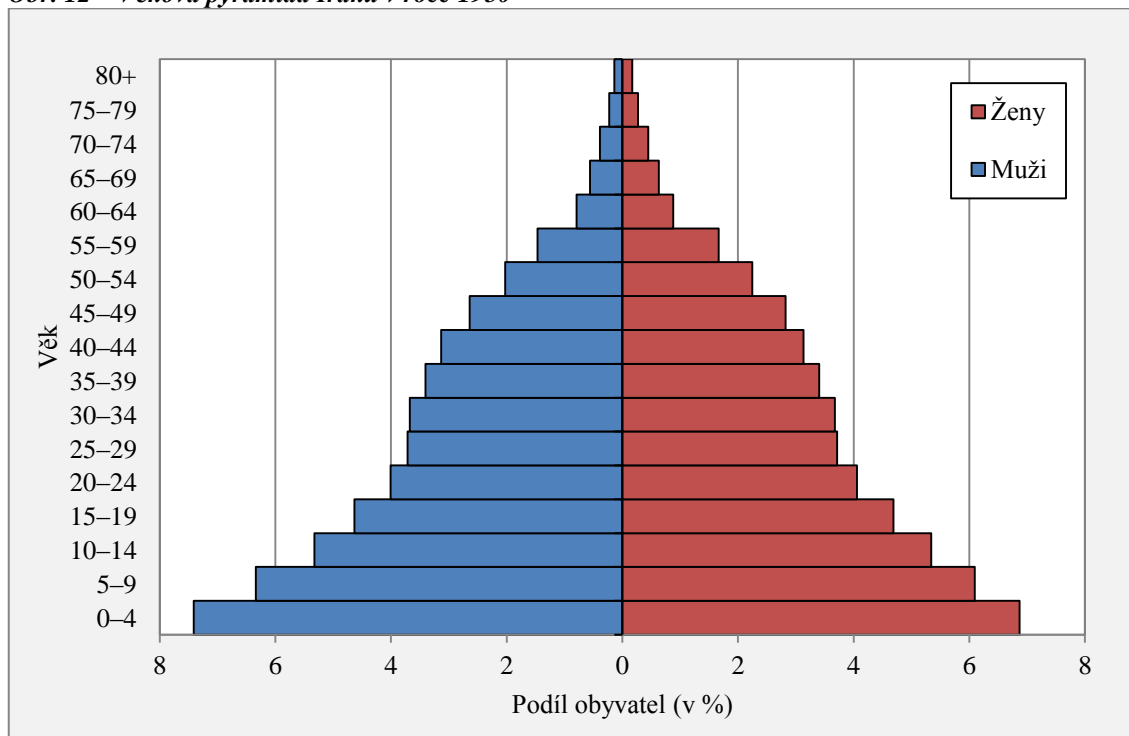
Tab. 3 – Minulý a předpokládáný budoucí podíl hlavních věkových skupin obyvatel Iráku v letech 1950, 2010, 2050 (v %)

	1950	2010	2050
0–14 let	37	41	28
15–49 let	51	49	52
50 a více let	12	10	20

Zdroj dat: United Nations (2013a)

Věková struktura v roce 1950 představuje progresivní typ (Obr. 12). Podíl dětské složky je výrazný, představuje přibližně 37 % oproti 12% podílu složky postreprodukční (Tab. 3). Pyramida má rozšířenou základnu, čili se jedná o typ progresivní.

Obr. 12 – Věková pyramida Iráku v roce 1950

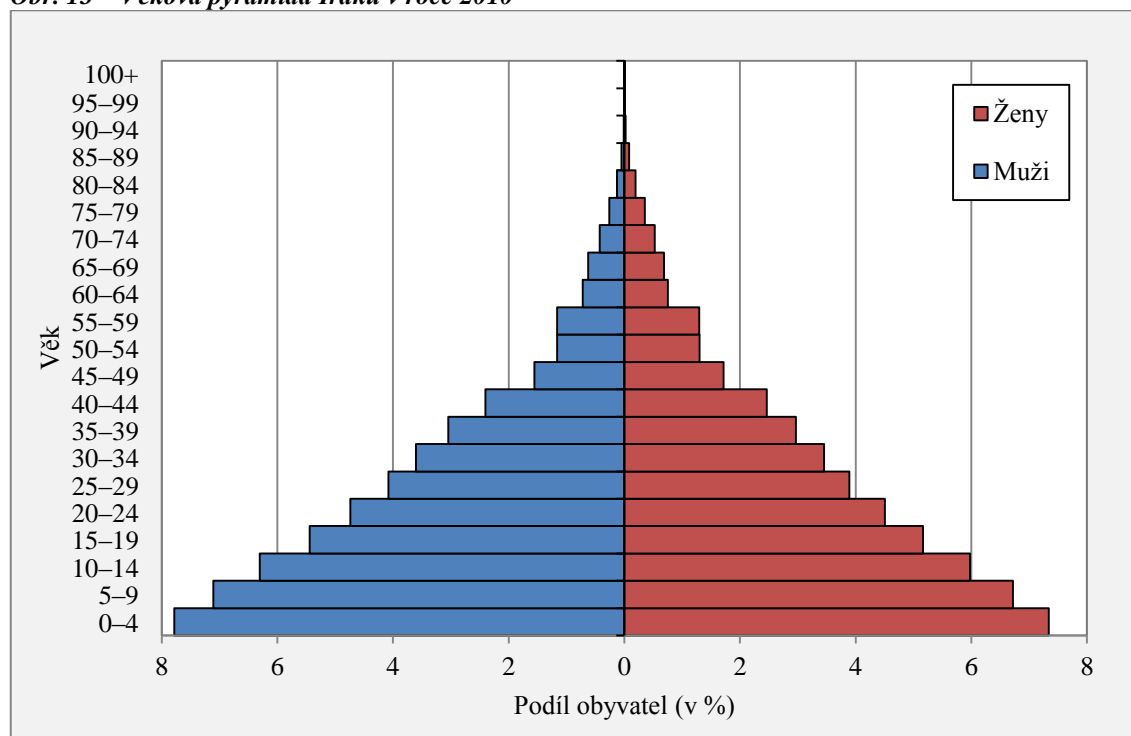

Zdroj dat: United Nations (2013a)

Na Obr. 13 je znázorněna věková struktura v roce 2010. Podle dat v Tab. 3 podíl dětské složky vzrostl na 41 %, zatímco postreprodukční složka se snížila na 10 %. Stále se jedná o typ progresivní věkové struktury. Značně široká základna pyramidy je způsobená trvajícím vysokou plodností. I když úmrtnost klesla a drží se na nízkých hodnotách, tak díky stále vysoké plodnosti dochází k populačnímu růstu.

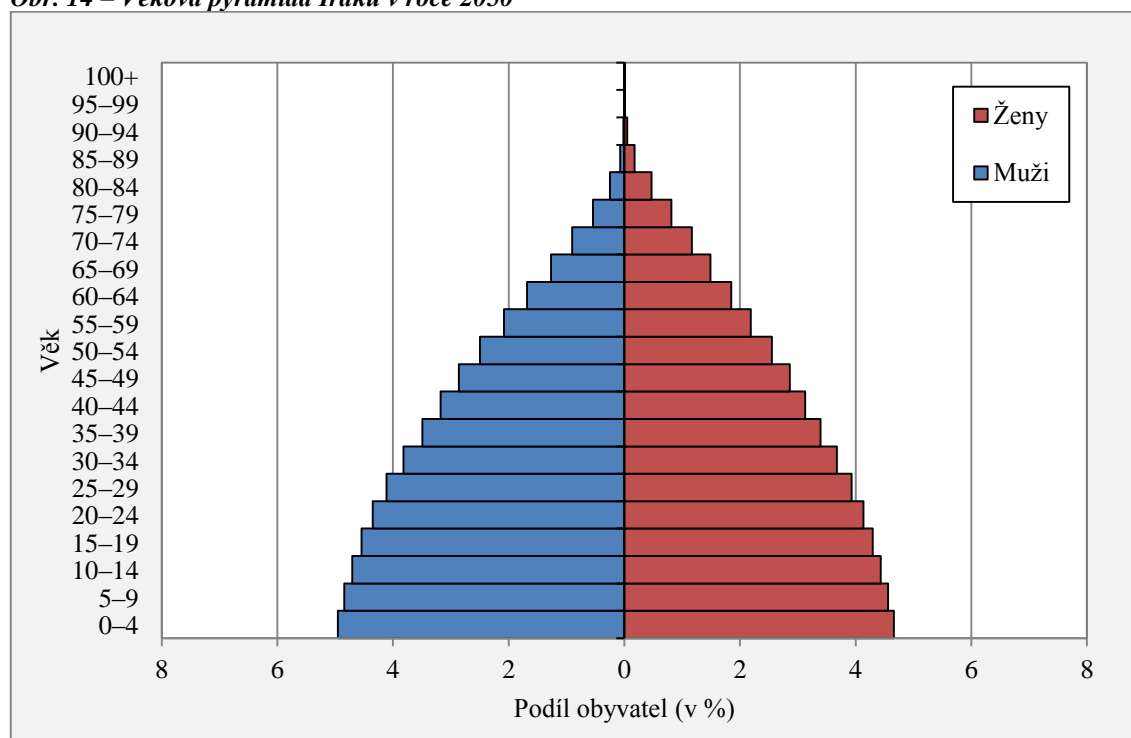
Jak by mohla vypadat věková struktura Iráku v roce 2050, je znázorněno na Obr. 14. Zatímco u reprodukční složky se její podíl pohyboval stále okolo 50 % a v roce 2050 by měl dosáhnout 52 %, podíl dětské složky se nejspíš značně sníží ve prospěch nárůstu podílu složky postreprodukční. V roce 2050 by měl podíl dětské složky klesnout na 28 %, naopak podíl postreprodukční složky vzrůst na 20 %. Věková struktura by měla být stále ještě progresivní, ale měla by se blížit typu stacionárnímu, kdy dětská a postreprodukční složka jsou téměř vyrovnány.

Obr. 13 – Věková pyramida Iráku v roce 2010

Zdroj dat: United Nations (2013a)

Obr. 14 – Věková pyramida Iráku v roce 2050

Zdroj dat: United Nations (2013a)

Na Obr. 8 (v předchozí části) je vidět věkovou strukturu obyvatelstva, konkrétně dosavadní vývoj podílů obyvatelstva ve 3 základních věkových kategoriích, a jak by se tyto podíly mohly

vyvíjet do budoucna až do roku 2100.⁴ Od 80. let až do současnosti pozvolna klesá podíl věkové kategorie 0–14 let, který je kompenzován nárůstem ve věkové kategorii 15–64 let. Rovněž i do budoucna se dá předpokládat, že tento pozvolný pokles bude pokračovat. Nárůst ve věkové kategorii 15–64 let je výsledkem klesající plodnosti, která snižuje podíl dětí ve věku 0–14 let, a zároveň přesunu populačně silnějších ročníků do ekonomicky aktivního věku. Podíl této věkové kategorie by měl do budoucna stále růst, takže Irák by měl mít silné zastoupení lidí v ekonomicky aktivním věku. Podíl věkové kategorie 65 a více let byl do současnosti téměř minimální. Ačkoliv do budoucna můžeme očekávat jeho nárůst, stále se bude držet na nízkých hodnotách. Proto můžeme říci, že ještě v několika příštích desetiletích nebude Irák pravděpodobně čelit stárnutí obyvatelstva.

Ačkoliv plodnost v Iráku klesá, její současná hodnota je stále vysoká, tím pádem je i následně vysoký podíl dětské kategorie 0–14 let (Obr. 8). Kdyby se podařilo irácké vládě prosadit takovou populační politiku (např. účinný program plánovaného rodičovství), která by dokázala prudce snížit plodnost, mohlo by období demografické dividendy začít dříve. Díky sníženému podílu věkové kategorie 0–14 let by se totiž snížilo ekonomické zatížení a Irák by tak mohl s pomocí správně směřované politiky v oblasti rozvoje vzdělanosti, zaměstnanosti a zdraví obyvatelstva dříve využít potenciálu demografické dividendy. Ovšem irácká vláda se v současnosti neangažuje, aby nějakým způsobem ovlivnila plodnost. Ačkoliv aktivně podporuje přístup k antikoncepčním metodám, stále nepřijala účinnou politiku plánovaného rodičovství (Fayyad, 2012). Proto můžeme říci, že Irák bude ještě nejspíš na dlouho dobu vzdálený počátku demografické dividendy. Navíc při pomalém poklesu plodnosti během dlouhého období se mohou možnosti využití demografické dividendy snižovat, neboť ve věkové struktuře obyvatelstva nemusí dojít k výraznému nárůstu podílu mladého obyvatelstva, které se projevuje na věkové pyramidě jako vyboulení, a které je pro využití demografické dividendy prospěšné.

5.2.3 Vývoj indexů závislosti a zatížení v Íránu a Iráku (metoda 1 a metoda 2)

Nyní porovnáme vývoj indexů závislosti a zatížení vypočtených pomocí 2 různých metod, které byly zmíněny v kapitole 3. Indexy jsou vypočteny tak, že v čitateli zlomku je vždy počet závislých osob (0–14 let a 65 a více let) a do jmenovatele dosazujeme buďto počet osob v ekonomicky aktivním věku 15–64 let (metoda 1) nebo počet zaměstnaných osob ve věku 15–64 let (metoda 2). Podle různých výpočtů uvidíme, jak by se mohly hodnoty indexů měnit a podle toho by se mohlo měnit i období demografické dividendy a tím pádem i možnost jejího využití.

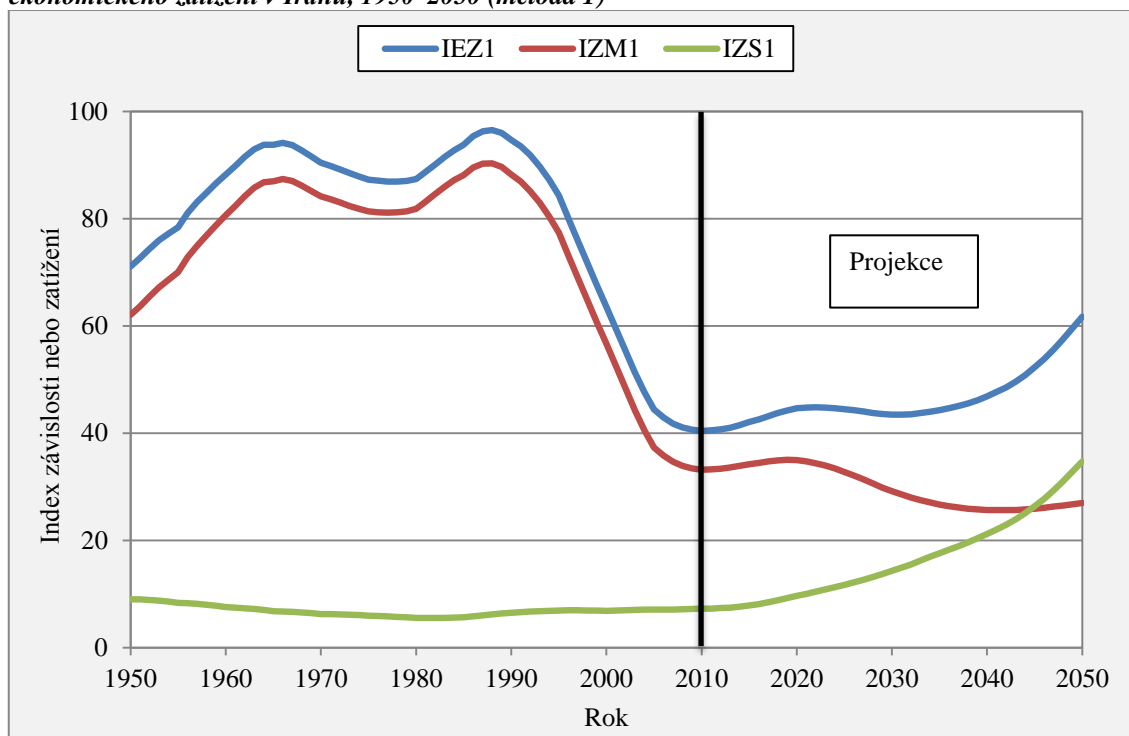
Na Obr. 15 je zobrazen vývoj indexů závislosti a indexu ekonomického zatížení v Íránu, kdy do jmenovatele je dosazen počet osob v ekonomicky aktivním věku 15–64 let (metoda 1). V 2. polovině 20. století byl index ekonomického zatížení ovlivněn indexem závislosti mladých osob a až přibližně do roku 2015 budou mít jejich křivky totožný tvar (Obr. 15). Je to kvůli tomu, že v tomto období vzrostl podíl dětí ve věku 0–14 let kvůli zvýšenému počtu narozených dětí, a tak větší váhu bude mít tato věková kategorie oproti kategorii 65 a více let, která měla

⁴ Abychom mohli přibližně vymezit období demografické dividendy, byl tento graf na Obr. 8 sestaven až do roku 2100.

podíl minimální. Indexy závislosti mladých osob a ekonomického zatížení zaznamenaly během svého vývoje dva vrcholy, jeden v roce 1966 a druhý, ještě vyšší, v roce 1988 (Obr. 15). Soudě dle předchozích znalostí a souvislostí ohledně vývoje plodnosti můžeme tyto 2 vrcholy přisoudit vysoké plodnosti v 60. letech, kterou se během 70. let nepodařilo příliš snížit (Abbasi-Shavazi, 2002) a opětovně zvýšené plodnosti v 80. letech. Zvýšený počet narozených dětí zvyšoval hodnotu obou těchto indexů.

Naproti tomu přibližně od roku 2030 by měla křivka indexu ekonomického zatížení kopírovat křivku indexu závislosti starých osob (Obr. 15). Zapříčiní to vzrůstající podíl obyvatelstva ve věku 65 a více let, který bude mít na vývoj indexu ekonomického zatížení větší vliv oproti podílu dětské složky ve věku 0–14 let. Celkové ekonomické zatížení tak bude stále více určováno vývojem věkové skupiny 65 a více let a to s sebou přinese i mnohé dopady na ekonomiku státu, neboť staří lidé mají jiné nároky a potřeby, než lidé mladší. Vývojem jednotlivých indexů se rovněž ve svém díle zabýval Hosseini (2012).

Obr. 15 – Minulý a předpokládaný budoucí vývoj indexů závislosti mladých a starých osob a indexu ekonomického zatížení v Íránu, 1950–2050 (metoda 1)

Zdroj dat: United Nations (2013a)

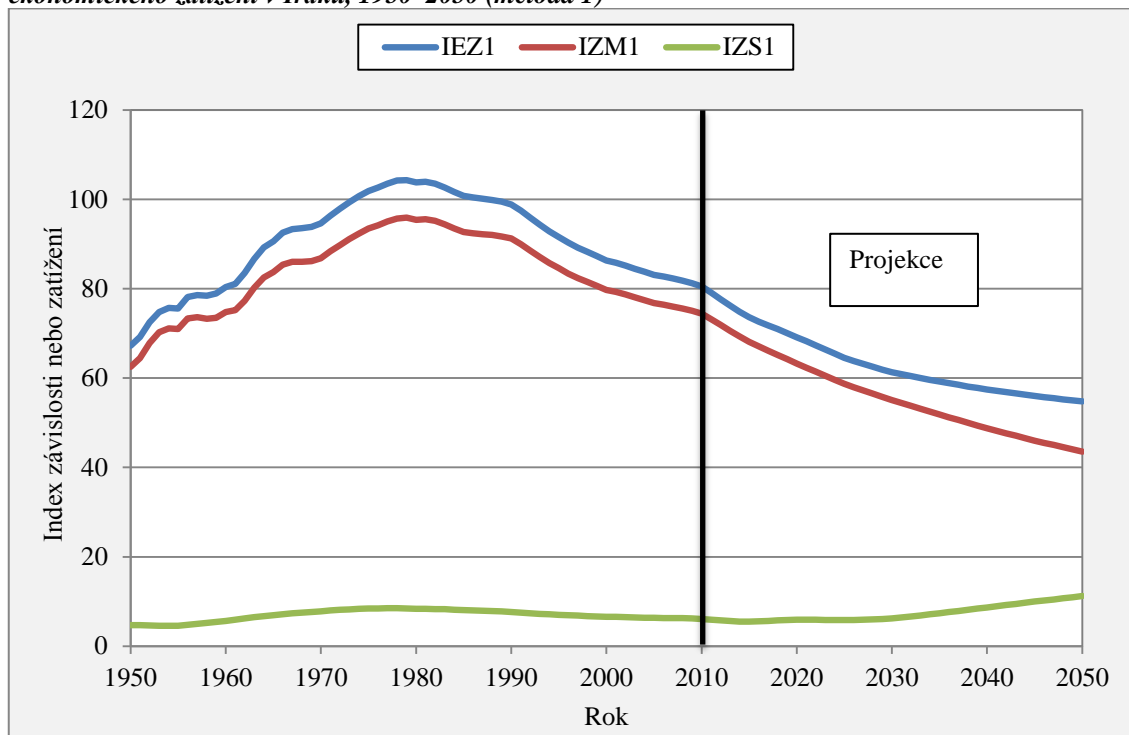
Poznámky: Od roku 2011 se jedná o projekci se střední variantou plodnosti

IEZ, IZM1, IZM2 – indexy vypočtené metodou 1 (ve jmenovateli počet osob ve věku 15–64 let)

Na Obr. 16 máme zobrazen vývoj indexů závislosti a indexu ekonomického zatížení v Íráku. Vysoký podíl věkové kategorie 0–14 let nejvíce ovlivňuje a určuje tvar indexu ekonomického zatížení, protože tento podíl má největší váhu. Naopak podíl věkové kategorie ve věku 65 a více let je minimální. Díky tomu křivka indexu ekonomického zatížení kopíruje tvarově křivku indexu závislosti mladých osob (Obr. 16). Tento tvar byl stejný od začátku sledovaného období, tj. od roku 1950, až do roku 2010. Oba výše zmiňované indexy dosáhly svého vrcholu na počátku 80. let. Rovněž od roku 2011 se stále předpokládá, že vývoj indexu ekonomického zatížení bude mít podobný průběh jako index závislosti mladých osob (Obr. 16). Můžeme říci,

že Irák v nejbližší době pravděpodobně nebude čelit stárnutí obyvatelstva. Předpokládá se, že oba tyto indexy budou do budoucna klesat především kvůli snižující se plodnosti.

Obr. 16 – Minulý a předpokládaný budoucí vývoj indexů závislosti mladých a starých osob a indexu ekonomického zatížení v Iráku, 1950–2050 (metoda 1)

Zdroj dat: United Nations (2013a)

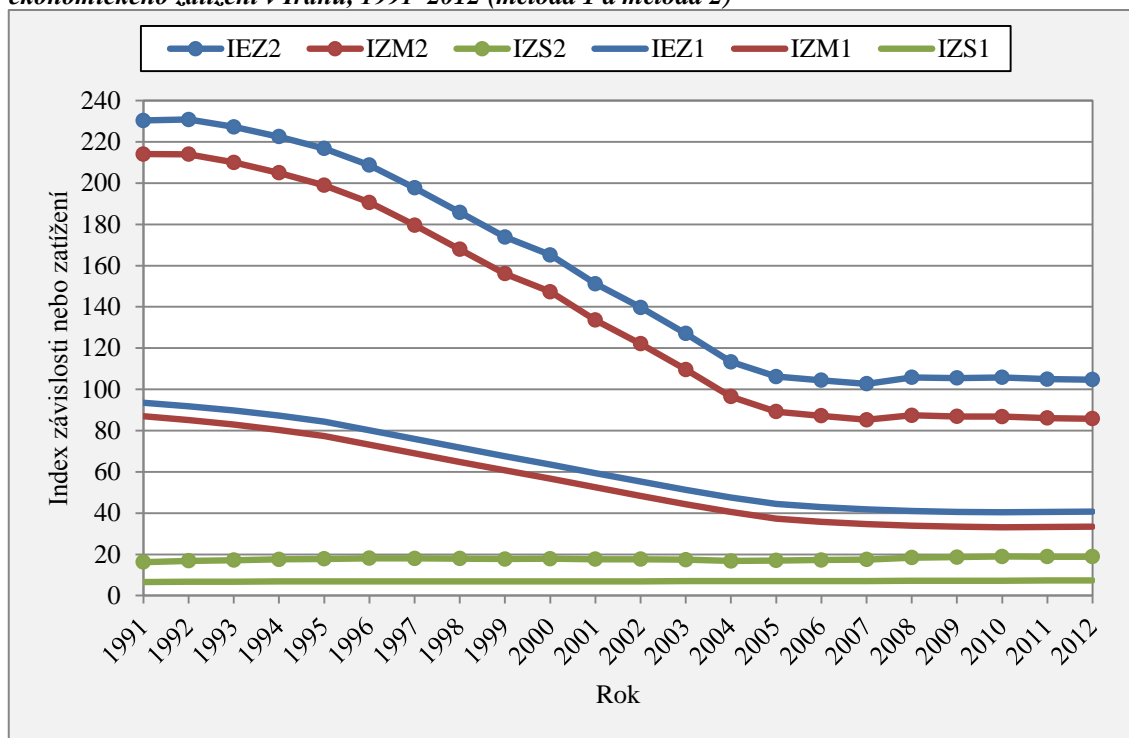
Poznámky: Od roku 2011 se jedná o projekci se střední variantou plodnosti

IEZ, IZM1, IZM2 – indexy vypočtené metodou 1 (ve jmenovateli počet osob ve věku 15–64 let)

Na Obr. 17 a Obr. 18 je porovnání jednadvacetiletého vývoje indexů závislosti mladých a starých osob a indexu ekonomického zatížení, toto porovnání se týká indexů vypočtených metodou 1, kdy do jmenovatele dosadíme počet osob ve věku 15–64 let, a metodou 2, kdy ve jmenovateli je počet zaměstnaných osob ve věku 15–64 let.

V případě Íránu jsou trendy u obou metod vypočtených indexů stejné. Zatímco index závislosti starých osob byl v podstatě konstantní po celé sledované období, index závislosti mladých osob a index ekonomického zatížení od roku 1990 klesaly až do roku 2005, kdy se ustálily na konstantní hodnotě. Nejvyšší rozdíly vypočtených hodnot mezi oběma metodami výpočtů najdeme u indexů závislosti mladých osob a indexu ekonomického zatížení (Obr. 17). Je to dáno tím, že podíl dětí ve věku 0–14 let byl v té době vysoký a měl při výpočtu velkou váhu. Naproti tomu podíl osob ve věku 65 a více let byl v tomto období velmi nízký a jeho váha nebyla při výpočtu tak znatelná. U indexu závislosti mladých osob a indexu ekonomického zatížení pomocí metody 2 byl prudší pokles (Obr. 17). To můžeme přisoudit spíše prudkému poklesu počtu narozených dětí během 90. let (Roudi-Fahimi, 2002) než výraznému nárůstu počtu pracovní síly.

Obr. 17 – Porovnání dosavadního vývoje indexů závislosti mladých a starých osob a indexu ekonomického zatížení v Íránu, 1991–2012 (metoda 1 a metoda 2)

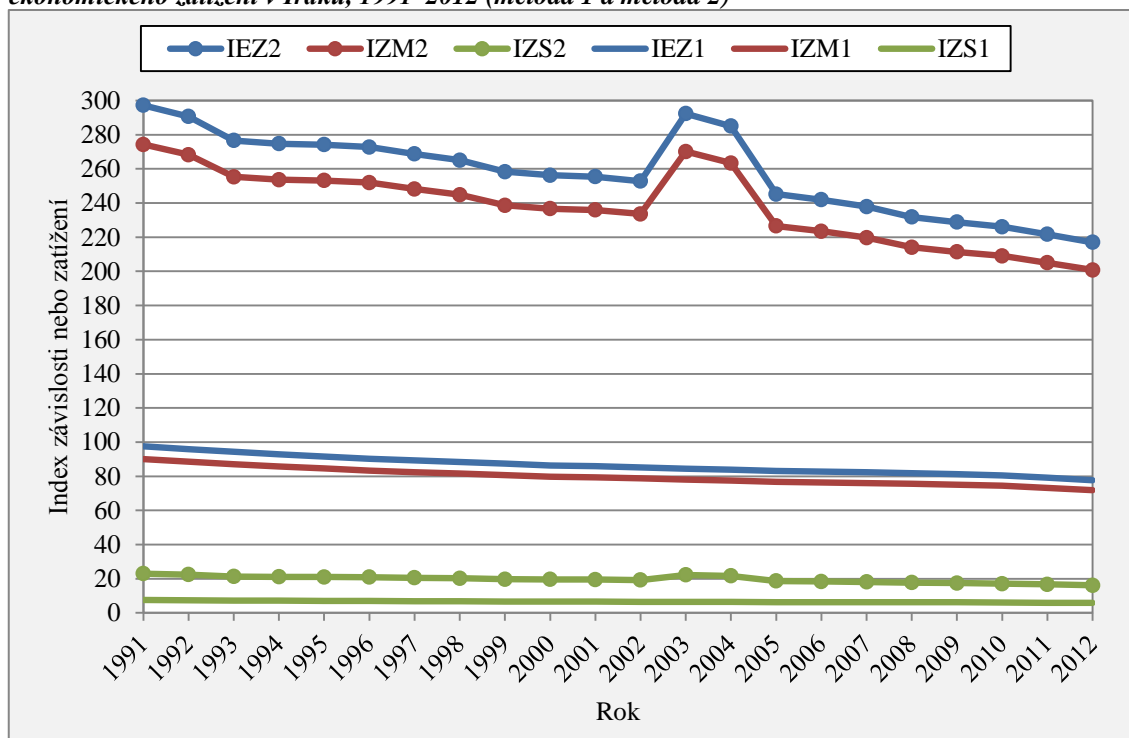

Zdroj dat: United Nations (2013a), World Bank (2014)

Poznámky: Od roku 2011 se jedná o výpočty s použitím projekce se střední variantou plodnosti
IEZ1, IZM1, IZS1 – indexy vypočtené metodou 1 (ve jmenovateli počet osob ve věku 15–64 let)
IEZ2, IZM2, IZS2 – indexy vypočtené metodou 2 (ve jmenovateli počet zaměstnaných osob ve věku 15–64 let)

Rovněž v případě Íráku jsou trendy u obou metod výpočtů obdobné. Index závislosti starých osob se po celé sledované období držel na téměř konstantních nízkých hodnotách u obou metod výpočtu (Obr. 18). Stejně tak index ekonomického zatížení kopíroval po celé období index závislosti mladých osob, z čehož vyplývá, že podíl mladých lidí ve věku 0–14 let měl při výpočtu větší váhu než podíl starých osob ve věku 65 a více let. Oba tyto indexy po celé sledované období klesaly a dělo se tak u obou metod výpočtu. Výjimka nastává v období 2003–2004 u indexu závislosti mladých osob a indexu ekonomického zatížení vypočtených metodou 2, kdy jejich hodnoty prudce vzrostly a poté v roce 2005 klesly téměř na úroveň z roku 2002 a pokračovaly ve svém poklesu (Obr. 18). Tento nárůst by mohl být spojen s válkou v Íráku, která tehdy v roce 2003 začala a přinesla zhoršení podmínek pro obyvatelstvo (Fayyad, 2012). To samozřejmě mělo vliv i na zaměstnanost, která klesla, a snížený počet zaměstnaných osob proti stejně vysokému počtu ekonomicky závislých osob výrazně ovlivnil hodnotu indexů, jež prudce vzrostla. Nejmenší rozdíly hodnot mezi oběma metodami výpočtu jsou opět u indexu závislosti starých osob (Obr. 18). Podíl starých osob ve věku 65 a více let je nízký a vypočtenou hodnotu tolik neovlivní. Naproti tomu indexy závislosti mladých osob a indexy ekonomického zatížení mají velký rozptýl hodnot při porovnání obou metod výpočtů (Obr. 18), čili podíl mladých lidí ve věku 0–14 let je v Íráku vysoký a při výpočtu má velkou váhu.

Obr. 18 – Porovnání dosavadního vývoje indexů závislosti mladých a starých osob a indexu ekonomického zatížení v Iráku, 1991–2012 (metoda 1 a metoda 2)

Zdroj dat: United Nations (2013a), World Bank (2014)

Poznámky: Od roku 2011 se jedná o výpočty s použitím projekce se střední variantou plodnosti
IEZ1, IZM1, IZS1 – indexy vypočtené metodou 1 (ve jmenovateli počet osob ve věku 15–64 let)
IEZ2, IZM2, IZS2 – indexy vypočtené metodou 2 (ve jmenovateli počet zaměstnaných osob ve věku 15–64 let)

Právě rozdíly hodnot mezi indexy (vypočtených metodou 1 a metodou 2) představují nevyužitý potenciál pracovní síly. Z Obr. 17 a Obr. 18 vyplývá, že tyto rozdíly jsou značné, neboť hodnoty indexů vypočtených pomocí metody 1 (ve jmenovateli počet osob ve věku 15–64 let) dosahují nižších hodnot než hodnoty indexů vypočtených pomocí metody 2 (ve jmenovateli počet zaměstnaných osob ve věku 15–64 let). Např. v Íránu bylo v roce 2012 zhruba 41 závislých osob na 100 osob v ekonomicky aktivním věku (metoda 1) a 105 závislých osob na 100 zaměstnaných osob (metoda 2) (Obr. 17). V Iráku byla situace horší, v roce 2012 připadalo zhruba 78 závislých osob na 100 osob v ekonomicky aktivním věku při výpočtu metodou 1, zatímco při výpočtu metodou 2 to bylo již 217 závislých osob na 100 zaměstnaných osob (Obr. 18). Počet zaměstnaných osob je skutečně nižší než počet osob v ekonomicky aktivním věku.

5.3 Vývoj dalších faktorů ovlivňujících využití demografické dividendy

V této části se zaměříme na vývoj dalších faktorů, které spolu s věkovou strukturou ovlivňují období demografické dividendy. Zatímco příznivá věková struktura je rozhodující pro načasování nástupu a délky období demografické dividendy, tyto další faktory jsou důležité pro

její efektivní využití. Jako rozhodující faktory jsme si určili zdravotní stav obyvatelstva a dále jeho vzdělání a zaměstnanost.

5.3.1 Zdravotní stav

Prvním předpokladem pro úspěšné využití demografické dividendy je dobrý zdravotní stav obyvatelstva. Pouze obyvatelstvo, které je zdravé, je pro ekonomický růst státu přínosné. Především by se stát měl zaměřit na ty osoby, které by se teoreticky měly podílet na využití demografické dividendy, tj. osoby v ekonomicky aktivním věku 15–64 let. Ovšem osvěta by měla přijít ještě dříve, než tyto osoby vstoupí na trh práce, nejlépe v průběhu jejich vzdělávání. Jako nezbytná se jeví osvěta mladých lidí v oblasti reprodukčního zdraví. Podle Roudi-Fahimiové a El Fekiové (2011) v sobě reprodukční zdraví zahrnuje mj. přístup k informacím o plánovaném rodičovství, služby zajišťující bezpečné těhotenství a porod, prevenci a léčbu sexuálně přenosných infekcí (včetně AIDS) a mnohé další.

Írán k osvětě mladých lidí přistupuje zodpovědně, jejich populační výchova probíhá na všech úrovních vzdělávání a je přímo zakotvena ve školních osnovách. Studenti tak třeba musí absolvovat kurzy na téma populačního a rodinného plánování, zatímco mladé páry, které chtějí uzavřít sňatek, musí absolvovat státem dotované lekce plánovaného rodičovství (Roudi-Fahimi, 2002). Dalším přínosem v oblasti zdravotnictví je zřízená síť venkovské zdravotní péče, která je páteří systému zdravotní péče v Íránu. Tento systém spočívá ve zřizování tzv. zdravotních domů, kde vyškolený personál tzv. behvarzes (vždy 2 osoby pocházející z vesnice, kde je zřízen zdravotní dům) dokáže vyřešit onemocnění, jemuž se dá předejít očkováním, dále dokáže vyřešit akutní respirační infekce a průjemová onemocnění. Dalším úkolem personálu je vést populační census (Roudi-Fahimi, Mederios Kent, 2007).

V případě Iráku je zdravotní situace obyvatelstva horší. Můžou za to především války, které zde v nedávné minulosti proběhly a zhoršily tak životní úroveň obyvatelstva. Konkrétně válka s Kuvajtem v roce 1991 a následné sankce uvalené na Irák zapříčinily úpadek zdravotnických zařízení (DeLargy, Alakbarov, 2004). Kvůli zhoršujícím se životním podmínkám iráckého obyvatelstva přistoupilo United Nations v roce 1995 k tzv. Oil-for-Food programu, který umožnil Iráku prodávat ropu a za získané prostředky následně zakoupit jídlo a další dávky humanitární pomoci. Díky programu se podařilo do země importovat dostatečné množství léků a vakcín na vymýcení dětské obrny a dalších přenosných smrtelných nemocí jako je cholera, malárie, spalničky, tuberkulóza, ad. Rovněž se zvýšila schopnost vykonávat náročné operace (United Nations, 2014). Nicméně i nadále zůstává zdravotní stav obyvatelstva nepříznivý. V současnosti nejvíce obyvatelstvo postihují právě zmiňované infekční nemoci a k tomu se přidává i rostoucí výskyt degenerativních chorob (Alwan, 2004). Rovněž problémem je podle Fayyada (2012) emigrace, neboť díky masivní emigraci především mladých zdravých osob roste podíl starého a také nemocného obyvatelstva.

Z tohoto hlediska můžeme říci, že zdravotní stav obyvatelstva je v obou analyzovaných zemích velmi odlišný. V případě Íránu můžeme hovořit o relativně kvalitní zdravotní péči, která je jeho obyvatelstvu poskytována. Díky ní tak Írán udržuje dobrý zdravotní stav svého obyvatelstva, které může následně využít v rámci ekonomiky. To v Iráku je situace značně horší. Pokud se mu do budoucna nepodaří zlepšit zhoršené životní podmínky i špatný zdravotní

stav svého obyvatelstva, může promarnit demografickou dividendu, neboť nebude mít k dispozici dostatečné množství zdravého obyvatelstva, které by mohlo být zaměstnáno a podpořit tak ekonomiku státu.

5.3.2 Vzdělání

Dostatečně vzdělané obyvatelstvo, které díky patřičnému vzdělání najde na trhu práce své uplatnění, je jedním z klíčových faktorů, které ovlivňují využití demografické dividendy. V MENA regionu za poslední desetiletí vzrostla vzdělanost, základní vzdělání se v mnoha zemích bere jako běžné a stejně tak rozdíly ve vzdělání mezi chlapci a dívkami v rámci středoškolského vzdělání v mnoha zemích již vymizely. Ovšem stále existují značné rozdíly mezi státy, např. Irák se spolu s Egyptem, Marokem a Jemenem řadí v rámci MENA regionu mezi země s nejvyšším počtem negramotného mladého obyvatelstva, přičemž většinu tvoří mladé dívky (Assaad, Roudi-Fahimi, 2007).

Jak už bylo dříve řečeno, populace MENA regionu neustále roste a především narůstá podíl jejího mladého obyvatelstva. Spolu s prodlužujícím se obdobím vzdělávání tak vytváří tlak na vzdělávací systém, který je potřeba těmto změnám přizpůsobit. Změny by měly spočívat především v navýšení počtu volných míst na školách, které by dokázaly pojmout rostoucí počet studentů, ale i v úpravě školních osnov, kdy by studenti získali přístup k takovým znalostem a dovednostem, které by odpovídaly požadavkům pracovního trhu. Změny v ekonomice, která se v zemích regionu MENA postupně transformuje na ekonomiku tržní, si vyžadují nové změny ve školních osnovách, neboť dochází k rozporu toho, jaké dovednosti pracovní síly jsou na trhu práce potřeba, a toho, jakými dovednostmi dosavadní pracovní síla disponuje (Assaad, Roudi-Fahimi, 2007). Mladí lidé se podle osnov připravují na práci ve veřejném sektoru, který sice dříve zaměstnával nejvíce obyvatel, ale v současnosti ho vystřídal sektor soukromý, a je tedy třeba přizpůsobit školní osnovy jeho požadavkům (Roudi-Fahimi, Mederios Kent, 2007).

Podle Central Intelligence Agency (2013) v současnosti dosahuje míra gramotnosti⁵ v Íránu zhruba 85 % (89 % pro muže, 81 % pro ženy), zatímco v Iráku je o něco nižší, přibližně 79 % (86 % muži, 71 % ženy). V Iráku je evidentní velký rozdíl v gramotnosti mužů a žen, ten by se mohl snížit díky aktivitám a programům, které by pomohly zvýšit účast žen, především mladých dívek, na vzdělávání. V případě Iráku by se tak mohlo stát díky pomoci UNESCO, pod jehož záštitou se po celé zemi zakládají různá komunitní vzdělávací centra, včetně národního vzdělávacího centra v Bagdádu na podporu gramotnosti a rozvoje dovedností obyvatelstva, především mladých dívek a žen (Unesco Office for Iraq, 2014). Naopak v Íránu se podle Salehi-Isfahaniho (2007) rozdíl ve vzdělání žen a mužů daří snižovat. Nicméně zvyšování vzdělanosti žen nevede přímo k jejich vyšší zaměstnanosti, na trh tak vstupují mladé vzdělané ženy, které nemohou najít své uplatnění. Zde je zapotřebí změn ve školních osnovách, díky kterým by pak uplatnění na trhu práce mělo být snazší, neboť znalosti dosažené během studia by lépe odpovídaly požadavkům pracovního trhu.

Obě země tak mají v otázce vzdělanosti co zlepšovat. Nejprve bude potřeba v obou zemích zredukovat stále přetrvávající relativně vysokou negramotnost obyvatelstva a smazat rozdíly ve

⁵ V obou zemích je míra gramotnosti definována jako podíl obyvatelstva ve věku 15 a více let, které umí číst a psát. Údaj za Írán je odhad za rok 2008, údaj za Irák je odhad za rok 2011 (CIA, 2013).

vzdělanosti mužů a žen (především v Iráku). To by se mohlo stát prostřednictvím již zmiňovaných programů na podporu vzdělanosti a gramotnosti. Poté bude zapotřebí změnit školní osnovy tak, aby odpovídaly požadavkům pracovního trhu, a podařilo se tak snížit nezaměstnanost mladých lidí. Platí, že Írán má sice lepší výchozí podmínky než Irák, nicméně zatímco Írán se již nachází v období demografické dividendy a na změny ve vzdělávání svého obyvatelstva tudíž nemá již tolik prostoru, Irák na toto období demografické dividendy díky stále vysoké plodnosti čeká, a tak má před sebou více prostoru na uskutečnění těchto změn.

Nicméně Fayyad (2012) ve svém díle uvádí, že díky prodlužující se době vzdělávání může dojít k oddálení nástupu demografické dividendy. Tento poznatek ilustruje na příkladu Iráku, kde snížený počet dětí díky poklesu plodnosti umožňuje rodičům více investovat do vzdělání svých dětí, a tak se opoždí vstup těchto mladých lidí na pracovní trh. Díky tomu pak chybí počet osob v ekonomicky aktivním věku, které by bylo třeba zaměstnat a snížit tak ekonomické zatížení. Podle něj tak nejspíš Iráku bude trvat delší dobu, než dojde k období demografické dividendy a pokud nepřijme účinnou populační politiku na snížení plodnosti, mohl by tuto možnost dividendy promarnit úplně (Fayyad, 2012). Efektivní využití demografické dividendy tak nespočívá v získání nejvyššího možného vzdělání, jako spíš v získání takového vzdělání, díky kterému se podaří lidem získat na trhu práce uplatnění.

5.3.3 Zaměstnanost

Dalším faktorem ovlivňujícím využití demografické dividendy je zaměstnanost obyvatelstva. Po absolvování školy je důležité, aby nově nabyté znalosti a dovednosti měli mladí lidé kde uplatnit. Jak už bylo zmíněno dříve, kvůli rostoucímu podílu mladého obyvatelstva a větší snaze žen zapojit se do trhu práce vzniká tlak na pracovní místa a přebytek pracovní síly, která nemůže najít své uplatnění, a tak tyto skupiny obyvatelstva postihuje vysoká nezaměstnanost. Abychom mohli zhodnotit ekonomický vývoj Íránu a Iráku, provedeme analýzu na základě vývoje měr zaměstnanosti a nezaměstnanosti v období 1991–2012.

V Íránu se celková míra zaměstnanosti po sledované období, tj. 1991–2012, pohybovala v rozmezí 38–42 %, v roce 2012 dosáhla hodnoty 39 %, což je oproti počáteční hodnotě 41 % v roce 1991 mírný pokles (Příloha 1). Naproti tomu celková míra nezaměstnanosti mírně vzrostla, z počáteční hodnoty 11 % v roce 1991 až na hodnotu 13 % v roce 2012. Po celé období kolísala v intervalu hodnot 10–14 % (Příloha 1).

Dále se zaměříme na míru nezaměstnanosti podle různě vymezených kategorií obyvatelstva. Pokud bychom míru nezaměstnanosti rozdělili zvlášť podle pohlaví, téměř po celé období byla vyšší míra nezaměstnanosti žen než mužů, avšak rozdíl nebyl natolik výrazný. U mužů bylo rozpětí hodnot 14–30 %, u žen pak 16–21 %. V roce 2012 míra nezaměstnanosti mužů a míra nezaměstnanosti žen dosahovala 14 %, resp. 20 % (Příloha 1). Míra nezaměstnanosti mladých lidí (tj. 15–24 let) představuje značné rozdíly mezi muži a ženami. V obou případech po celé sledované období kolísala, nicméně oproti roku 1991, kdy dosahovala hodnot u mužů 21 % a 31 % u žen, vzrostla na hodnoty 26 % v případě mužů a na 41 % v případě žen v roce 2012 (Příloha 1).

Naproti tomu v Iráku byla celková míra zaměstnanosti v roce 1991 o dost nižší než v případě Íránu, pouhých 33 % (Příloha 2). Během sledovaného období kolísala v intervalu

hodnot 29–36 %, přičemž v roce 2012 to bylo 36 %. Naproti tomu celková míra nezaměstnanosti kolísala po celé období v rozmezí hodnot 15–30 %. V období 2003–2004 prudce vzrostla o více než 10 procentních bodů a blížila se téměř 30 % (Příloha 2). To nejspíš zapříčinila válka v Iráku, během níž se zhoršily životní podmínky obyvatelstva (Fayyad, 2012), což způsobilo mnoho problémů, mimo jiné i zvýšení nezaměstnanosti. V roce 2012 dosáhla hodnoty 15 % (Příloha 2).

Nyní míru nezaměstnanosti rozdělíme zvlášť za muže a ženy. U mužů kolísala v rozmezí 1–9 %, přičemž v roce 2012 dosáhla hodnoty 6 %. Míra nezaměstnanosti žen byla oproti mužské velmi vysoká, pohybovala se v rozmezí 23–35 %. Avšak je evidentní, že za poslední roky klesla až na hodnotu 23 % v roce 2012 (Příloha 2). Jak už bylo zmíněno, v regionu MENA obecně převládá vysoká nezaměstnanost žen. Irák není žádnou výjimkou, a ačkoliv nezaměstnanost žen v posledních letech klesala, stále se drží na vysokých hodnotách. Problematickou se stává míra nezaměstnanosti mladých lidí ve věkové kategorii 15–24 let. Míra nezaměstnanosti mladých mužů se pohybovala mezi 29–52 % a v roce 2012 činila 29 % (Příloha 2). Naproti tomu míra nezaměstnanosti mladých žen byla podstatně vyšší, kolísala v intervalu hodnot 54–65 %. Ačkoliv v roce 2012 činila 54 %, což je nejnižší hodnota za celé sledované období (Příloha 2), stále vysoká hodnota tohoto ukazatele zobrazuje těžkou situaci mladých žen, které mají po dosažení vzdělání problém uplatnit se na trhu práce (Assaad, Roudi-Fahimi, 2007).

Z této analýzy zaměstnanosti a nezaměstnanosti vyplývá, že obě země plně nevyužívají potenciálu své pracovní síly, kterou rozhodně disponují. Právě díky dosažení vyšších měr zaměstnanosti a snížením nezaměstnanosti spolu s příznivou věkovou strukturou by se podařilo snížit ekonomické zatížení země natolik, aby bylo možné využít demografické dividendy. Jak vysokých měr zaměstnanosti by bylo zapotřebí dosáhnout, si ukážeme v následující části práce.

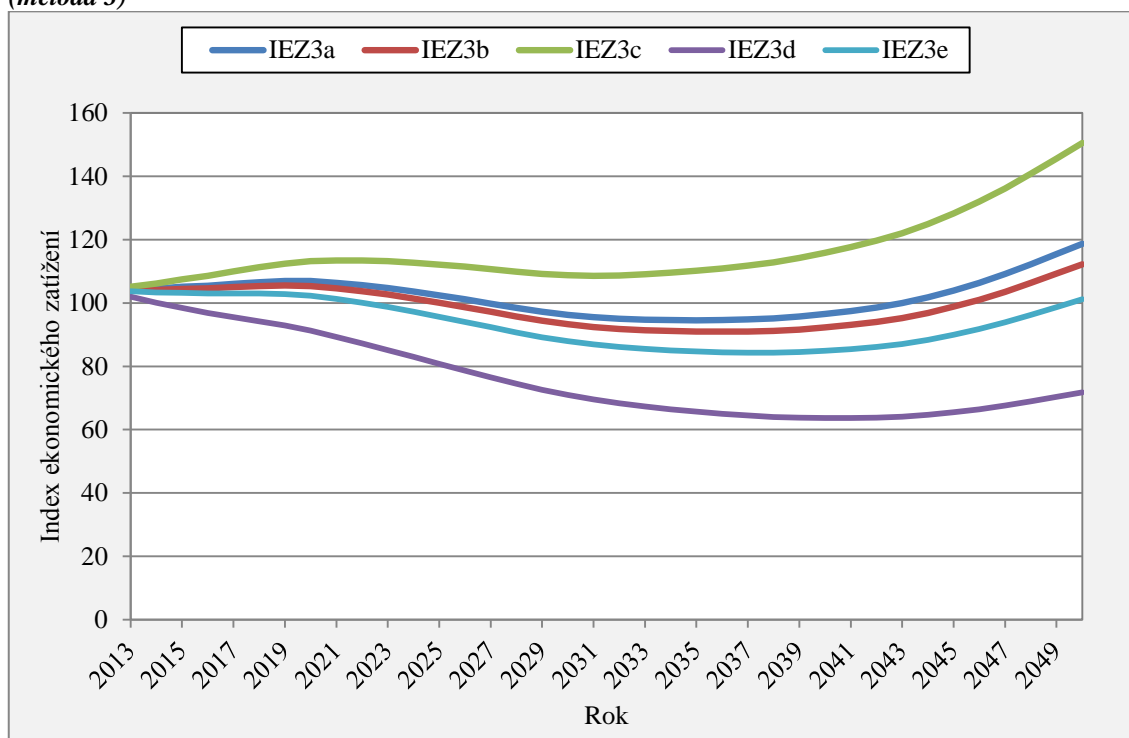
5.4 Scénáře budoucího vývoje indexu zatížení a jeho vliv na demografickou dividendu v Íránu a Iráku

V této části práce představíme 5 scénářů, pomocí nichž se pokusíme ilustrovat, jaké různé situace by mohly v Íránu i Iráku nastat a jak by to ovlivnilo samotné období demografické dividendy. Tyto scénáře jsou založené na postupném dosažení konkrétních měr zaměstnanosti. Všechny indexy ekonomického zatížení jsou vypočtené pomocí metody 3, kdy ve jmenovateli je počet zaměstnaných osob ve věku 15–64 let násobený postupně narůstající mírou zaměstnanosti až na hodnoty v roce 2050, které se shodují s hodnotami, jichž dosáhlo EU, OECD, MENA, Katar a Nizozemsko v roce 2012. Pomocí tohoto indexu se snažíme odhadnout, jak rychle by musely míry zaměstnanosti růst, aby se hodnoty indexu stabilizovaly a mohlo se tak lépe využít demografické dividendy, neboť by ekonomické zatížení bylo minimální.

Na Obr. 19 je znázorněn budoucí vývoj indexu ekonomického zatížení v Íránu. Je nutné podotknout, že všechny vstupní míry zaměstnanosti dosahovaly hodnot vyšších než hodnota Íránu v roce 2012, ta dosahovala 39 %. (Příloha 1). Neboť hodnoty měr zaměstnanosti EU, OECD a Nizozemska dosáhly v roce 2012 obdobných hodnot (tj. 52 %, 55 %, 61 %) (Tab. 1), jsou logicky podobné i jejich scénáře. Během celých 20. let by měly hodnoty indexů mírně klesnout (Obr. 19). Mělo by se jednat o období, kdy se podíl dětské kategorie 0–14 let mírně

sníží a rostoucí podíl osob ve věku 65 a více let ještě nebude mít na výsledné indexy velký vliv. Ovšem od 2. poloviny 30. let se očekává nárůst indexu ekonomického zatížení (Obr. 19) z důvodu konstantního nízkého podílu dětské složky a prudce rostoucího podílu starých osob. Další 2 scénáře, podle MENA a Kataru, ukazují 2 krajní situace, které by mohly v Íránu nastat. Scénář podle Kataru by Íránu nejvíce prospěl, neboť díky dosažení 86% míry zaměstnanosti by se podařilo stabilizovat ekonomické zatížení na nízké úrovni. Hodnota indexu by klesala až do konce 30. let a její následný nárůst by byl ze všech scénářů minimální (Obr. 19). Ačkoliv scénář podle MENA přináší ze všech scénářů nejvyšší ekonomické zatížení, jeví se jako nejvíce reálný, neboť tento scénář spočívá v dosažení 41% míry zaměstnanosti, čili nárůst o pouhé 2 procentní body oproti hodnotě 39 %, které Írán dosáhnul v roce 2012 (Obr. 19).

Obr. 19 – Modelové scénáře budoucího vývoje indexu ekonomického zatížení v Íránu, 2013–2050 (metoda 3)

Zdroj dat: United Nations (2013a), World Bank (2014)

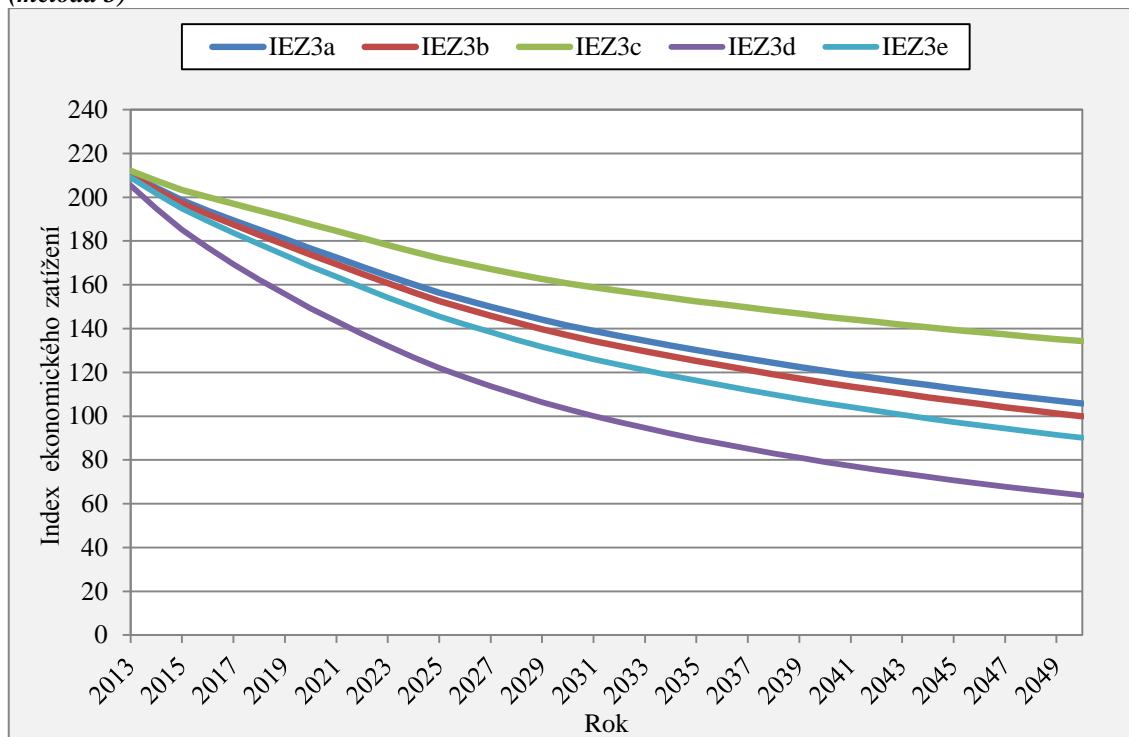
Poznámky: IEZ3a – použití míry zaměstnanosti EU
IEZ3b – použití míry zaměstnanosti OECD
IEZ3c – použití míry zaměstnanosti MENA
IEZ3d – použití míry zaměstnanosti Kataru
IEZ3e – použití míry zaměstnanosti Nizozemska

Na Obr. 20 je zobrazeno 5 scénářů budoucího vývoje indexu ekonomického zatížení v Íráku. I v případě Íráku byly všechny vstupní míry zaměstnanosti (Tab. 1) vyšší než jeho vlastní hodnota v roce 2012, tj. 36 % (Příloha 2), takže by rovněž došlo ve všech případech ke snížení ekonomického zatížení. U všech indexů se po celé sledované období (tj. 2013–2050) očekává pokles (Obr. 20). Je to z toho důvodu, že se očekává klesající plodnost žen a tím pádem nižší podíl závislých dětí ve věku 0–14 let spolu s konstantně nízkým podílem závislých starých osob ve věku 65 a více let by měly index ekonomického zatížení snižovat. Ačkoliv se předpokládá, že podíl dětí bude klesat, v následujícím období by měl být výrazně vyšší než

podíl starých osob, a tak index ekonomického zatížení bude stále určován závislostí dětské složky ve věku 0–14 let (Obr. 20).

Opět scénáře podle EU, OECD a Nizozemska jsou obdobné kvůli obdobným hodnotám míry zaměstnanosti a stejně tak jako u Íránu vyjadřují scénáře podle MENA a Kataru 2 krajní situace budoucího vývoje indexu ekonomického zatížení. Scénář podle Kataru by Iráku prospěl ze všech scénářů nejvíce, neboť díky dosažení 86% míry zaměstnanosti by se mu podařilo snížit ekonomické zatížení (Obr. 20), které v současnosti díky vysokému podílu dětské složky pociťuje, a přiblížit se tak počátku demografické dividendy. Na druhé straně scénář podle MENA sice přináší ze všech scénářů opět nejvyšší ekonomické zatížení, ale i díky dosažené 41% míře zaměstnanosti v roce 2050 by si Irák výrazně polepšil, neboť by to byl nárůst o 5 procentních bodů oproti současné hodnotě 36 %. Scénář podle MENA se opět jeví jako nejbližší realitě (Obr. 20).

Obr. 20 – Modelové scénáře budoucího vývoje indexu ekonomického zatížení v Iráku, 2013–2050 (metoda 3)

Zdroj dat: United (Nations, 2013a), World Bank (2014)

Poznámky: IEZ3a – použití míry zaměstnanosti EU
IEZ3b – použití míry zaměstnanosti OECD
IEZ3c – použití míry zaměstnanosti MENA
IEZ3d – použití míry zaměstnanosti Kataru
IEZ3e – použití míry zaměstnanosti Nizozemska

Analýza ukázala, že nejzávažnějším problémem obou zemí z hlediska využití potenciálu demografické dividendy je nízká míra zaměstnanosti, přičemž u Iráku jsou problémové i další faktory. Zatímco Irák má ještě relativně čas tyto problémy alespoň zmírnit, v případě Íránu by změny měly proběhnout co nejrychleji, neboť už se v období demografické dividendy nachází. Na druhou stranu u Iráku je nevýhodou už samotný očekávaný pomalý pokles plodnosti a tím pádem i celkově nižší možnost využití potenciálu demografické dividendy.

Kapitola 6

Závěr

Průběh i načasování demografické revoluce se v každé společnosti liší, to samozřejmě platí i pro naše analyzované země. V úvodu této práce byly vymezeny 2 základní cíle, kdy prvním z nich bylo popsat demografickou revoluci v Íránu a Iráku, především její načasování i průběh. Druhý cíl této práce pak představoval časové vymezení období demografické dividendy a možné efektivní využití jejího potenciálu v Íránu a Iráku. Na základě obou cílů byly vymezeny i předpoklady této práce.

Prvním předpokladem bylo, že obě analyzované země se nachází v rozdílných fázích revoluce, kdy Írán je téměř na jejím konci, zatímco Irák spíše v polovině jejího průběhu. Na základě analýzy úmrtnosti jsme zjistili, že obě země zaznamenaly v nedávné době její pokles a v současnosti se pohybuje na obdobné relativně nízké úrovni (Obr. 3 a Obr. 5). Podle analýzy plodnosti jsme však zjistili značné rozdíly mezi zeměmi. V Íránu došlo k prudkému poklesu plodnosti během 2. poloviny 80. let a 1. poloviny 90. let a v současnosti se míra úhrnné plodnosti pohybuje okolo hladiny prosté reprodukce (Obr. 3), což podle Rabušice (2001) je hranice, díky které se demografická revoluce považuje za ukončenou. Z tohoto hlediska můžeme tedy říci, že demografická revoluce v Íránu je dokončena. Naproti tomu v Iráku pokles plodnosti probíhá pozvolna a v současnosti se míra úhrnné plodnosti pohybuje okolo hodnoty 4 dětí na 1 ženu (Obr. 5). Na základě analýzy plodnosti tedy můžeme říci, že Irák se nachází ve 3. fázi demografické revoluce, a pokud se mu nepodaří do budoucna prudce snížit plodnost, nejspíš k ukončení revoluce do roku 2050 nedojde. Je tedy evidentní, že obě země začaly svou demografickou revoluci díky poklesu úmrtnosti zhruba ve stejném období, tj. v 50. letech 20. století. To potvrzuje argument Tabutina a Schoumakera (2005), kteří tvrdí, že demografická revoluce v MENA regionu začala v 50. až 60. letech 20. století. Ovšem průběh demografické revoluce v obou zemích se liší na základě vývoje plodnosti, díky které došlo v Íránu k rychlému ukončení revoluce, zatímco v Iráku se předpokládá její značně delší průběh. První předpoklad, že se obě země nachází v rozdílných fázích revoluce, se potvrdil.

Druhý předpoklad vychází ze souvislostí, kdy na základě rozdílného průběhu demografické revoluce v Íránu a Iráku se bude lišit i nástup a využití potenciálu demografické dividendy v těchto zemích. Tento předpoklad byl následně rozdělen na 2 dílčí předpoklady.

1. První dílčí předpoklad, tedy časové vymezení demografické dividendy, jsme ověřili na základě analýzy vývoje věkové struktury v obou zemích. V Íránu díky prudkému poklesu plodnosti v 2. polovině 80. a 1. polovině 90. let (Obr. 3) došlo následně

k prudkému poklesu podílu věkové kategorie 0–14 let (Obr. 7). Ten spolu s nízkým podílem věkové kategorie 65 a více let snížil podíl ekonomicky závislých osob, což vytvořilo příznivé podmínky pro nástup demografické dividendy. Do té doby, než podíl osob ve věku 65 a více let vzroste a tím vzroste i opět ekonomické zatížení, má před sebou Írán období, kdy může využít potenciálu demografické dividendy. Na základě vývoje věkové struktury (Obr. 7) jsme vymezili období demografické dividendy zhruba mezi roky 2003–2042. V případě Iráku se zatím nevyvinula věková struktura natolik příznivě, aby podpořila počátek demografické dividendy. I když podíl osob ve věku 65 a více let je velmi nízký, podíl dětské kategorie 0–14 let je stále vysoký (Obr. 8), neboť zatím v Iráku nedošlo ke znatelnému poklesu plodnosti (Obr. 5), která by následně tuto dětskou kategorii snížila. Pokud Irák do budoucna nepřijme účinnou populační politiku, která by dokázala prudce snížit plodnost, může počátek demografické dividendy očekávat až okolo roku 2042 a její ukončení přibližně až v roce 2087. Jelikož podle Fayyada (2012) se irácká vláda v současnosti nesnaží uplatnit svůj vliv na vývoj plodnosti ve své zemi, v nejbližší době nemůžeme nejspíš očekávat významné změny v poklesu plodnosti, a tak Irák v nejbližší době nesplní předpoklad pozitivní věkové struktury pro začátek demografické dividendy.

2. Druhý dílčí předpoklad vycházel z toho, že efektivní využití potenciálu demografické dividendy se bude v obou zemích rovněž lišit. Tento dílčí předpoklad byl ověřen na základě analýzy dalších faktorů, jako je zdravotní stav obyvatelstva, jeho vzdělání a zaměstnanost, které efektivní využití demografické dividendy podporují. Co se týče zdravotního stavu obyvatelstva obou zemí, na základě analýzy bylo zjištěno, že Írán má lepší podmínky než Irák. Írán se o zdravotní stav svého obyvatelstva dokáže řádně starat a poskytuje mu relativně kvalitní zdravotní péči. Je to především kvůli osvětě mladých lidí v průběhu jejich vzdělávání (Roudi-Fahimi, 2002) a díky dobrému systému zdravotní péče (Roudi-Fahimi, Mederios Kent, 2007). Irák v tomto velmi zaostává, špatná životní situace obyvatelstva je důsledkem několika válek, které Irák postihly (DeLargy, Alakbarov, 2004). V současnosti obyvatelstvo sužují infekční choroby, k nimž se přidávají i choroby degenerativní (Alwan, 2004). Irák evidentně sám na špatnou životní situaci svého obyvatelstva nestačí, a tak stejně jako v minulosti i do budoucna se bude muset spolehnout na pomoc od nevládních i mezinárodních organizací. Na základě analýzy vzdělání obyvatelstva jsme zjistili, že obě země mají relativně vysoký podíl negramotného obyvatelstva, přičemž horší situace je v Iráku, kde je zároveň i vysoký rozdíl v negramotnosti mužů a žen, kdy ženy jí jsou postiženy více. Dalším problémem je rostoucí počet mladého obyvatelstva, kdy je potřeba ve školách pro tyto lidi vytvořit nová místa, a dále je potřeba zreformovat školní osnovy, jež v současnosti nezaručují studentům získání takových znalostí a dovedností, které jsou žádány na trhu práce, a díky kterým by tito lidé na pracovním naštli snáze uplatnění (Assaad, Roudi-Fahimi, 2007). Posledním analyzovaným faktorem byla zaměstnanost. Na základě analýzy měř zaměstnanosti a nezaměstnanosti jsme zjistili, že obě země mají nevyužitý potenciál své pracovní síly. Míra zaměstnanosti v roce 2012 v obou zemích nepřekročila hranici 40 % (Příloha 1 a Příloha 2). Tento nevyužitý potenciál spočívá

především v nízké zaměstnanosti mladých lidí ve věku 15–24 let a obecně nízké zaměstnanosti žen (Assaad, Roudi-Fahimi, 2007). Opět platí, že situace v Iráku je značně horší oproti situaci v Íránu.

Oba dílčí předpoklady se nám v naší práci potvrdily. Írán díky příznivé věkové struktuře již vstoupil do období demografické dividendy. Jeho početné obyvatelstvo v ekonomicky aktivním věku, které se těší dobrému zdravotnímu stavu, v sobě představuje potenciál pracovní síly, ovšem Íránu se příliš nedaří tohoto potenciálu využít. Stále nízká zaměstnanost íránského obyvatelstva zemi brání více snížit své ekonomické zatížení a podpořit tak svůj ekonomický růst. Kdyby se díky zreformovanému systému vzdělávání podařilo do budoucna zvýšit míry zaměstnanosti, mohl by Írán lépe využít demografické dividendy. Jakých měr zaměstnanosti by mělo být dosaženo, jsme zjistili při sestavení 5 scénářů budoucího vývoje indexu ekonomického zatížení. Nejlepším scénářem se ukázal scénář podle Kataru, který předpokládá nárůst míry zaměstnanosti v Íránu až na hodnotu 86 % v roce 2050 (Obr. 19). Díky takto vysoké míře zaměstnanosti by se podařilo stabilizovat ekonomické zatížení v zemi na nízké úrovni a demografická dividendy by takto byla lépe využita. Vzhledem k tomu, že Írán se již v období demografické dividendy nachází, bylo by zapotřebí provést tyto změny co nejdříve, jinak může dojít k promarnění této příležitosti.

V Iráku v současnosti není věková struktura natolik příznivá, aby mohla podpořit nástup demografické dividendy. Aby se tak mohlo stát, bylo by třeba prudce snížit plodnost, ale k tomu se v nejbližší době díky neaktivitě irácké vlády neschyluje (Fayyad, 2012). Proto můžeme říct, že základní předpoklad pro nástup demografické dividendy není splněn. Co se týče dalších faktorů, rovněž zdravotní stav obyvatelstva, jeho vzdělání i zaměstnanost nejsou v Iráku na dobré úrovni. Špatný zdravotní stav obyvatelstva, které zároveň postihuje relativně vysoká negramotnost, brání Iráku toto obyvatelstvo zaměstnat, a tak dochází k nedostatečnému využití pracovní síly, již Irák disponuje. Vzhledem k tomu, že nástup demografické dividendy se odhaduje až za několik desítek let, má Irák prostor uskutečnit změny, které by mu pomohly demografickou dividendu přiblížit a následně efektivně využít. Např. kdyby se mu podařilo do roku 2050 zvýšit míry zaměstnanosti na hodnotu okolo 86 % (scénář podle Kataru) (Obr. 20), období demografické dividendy by se přiblížilo, neboť by se podařilo snížit ekonomické zatížení země. Z výsledků analýzy ovšem vyplývá, že v současnosti nejsou podmínky pro demografickou dividendu v Iráku příliš příznivé a v nejbližší budoucnosti se nepředpokládá jejich výrazné zlepšení.

Na příkladu 2 analyzovaných zemí, Íránu a Iráku, jsme ukázali, že v rámci MENA regionu opravdu existuje značná heterogenita. Můžeme obecně říci, že se v něm nachází země, které již prošly demografickou revolucí, i ty země, které se nachází v jejím průběhu. Totéž platí o demografické dividendě a jejím využití. Ukázalo se, že země v MENA regionu mají rozdílné výchozí podmínky, díky nimž demografická dividendy v některých zemích již probíhá a skončí v momentě, kdy v jiných se teprve schyluje k jejímu počátku. Aby se současná situace v MENA regionu zlepšila a do budoucna nedošlo k promarnění demografické dividendy, měly by méně vyspělé státy tohoto regionu následovat příkladu států vyspělých, kterým by se mohlo podařit efektivně využít demografické dividendy.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- ABBASI-SHAFAZI, M. J. 2002. *Recent changes and the future of fertility in Iran*. [online]. United Nations, Expert Meeting on Continuing the Fertility Transition, 11–14 March 2002, New York [cit. 2014-03-09], s. 425–439. Dostupný z WWW: <<https://www.un.org/esa/population/publications/completingfertility/2RevisedABBASIpape r.PDF>>.
- ALWAN, A. 2004. *Health in Iraq: A Review of the Current Health Situation, Challenges Facing Reconstruction of the Health Sector, and our Vision for the Immediate Future*. [online]. Ministry of Health, September 2004, [cit. 2014-05-03]. s. 49. Dostupný z WWW: <<http://siteresources.worldbank.org/IRFFI/64168382-1092419012421/20311178/Health%20in%20Iraq.pdf>>.
- ASSAAD, R.; ROUDI-FAHIMI, F. 2007. *Youth in the Middle East and North Africa: Demographic Opportunity or Challenge?* [online]. Washington: Population Reference Bureau, April 2007, [cit. 2014-02-11]. s. 8. Dostupný z WWW: <<http://www.prb.org/pdf07/youthinmena.pdf>>.
- BEDNÁŘOVÁ, A. 2013. *Japonsko-mexický typ demografické revoluce – zhodnocení průběhu v Japonsku a Mexiku*. Praha, 2013. Bakalářská práce. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Katedra demografie a geodemografie. Vedoucí bakalářské práce RNDr. Klára Hulíková Tesárková, Ph.D.
- BLOOM, D.; CANNING, D.; SEVILLA, J. 2001. *Economic growth and the demographic transition*. [online]. Cambridge: National Bureau of Economic Research, December 2001, [cit. 2014-02-04]. s. 67. Dostupný z WWW: <http://www.nber.org/papers/w8685.pdf?new_window=1>.
- CVRKAL, Z. 2007. *Stručná historie států: Írán*. Praha: Nakladatelství Libri, 2007. 174 s. ISBN 978-80-7277-337-4.
- DELARGY, P.; ALAKBAROV, R. 2004. Thinking Ahead about Reproductive Health: Contingency Planning and Emergency Preparedness in Crisis Situations (Iraq and West Africa). *Disasters*. [online]. Overseas Development Institute, September 2004, vol. 28, no. 3, s. 340–350 [cit. 2014-05-03]. Dostupný z WWW: <<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.0361-3666.2004.00262.x/pdf>>.
- ENCYKLOPAEDIA BRITANNICA ONLINE. 2014. Encyklopaedia Britannica. [online]. 2014 [cit. 2014-03-07]. Dostupný z WWW: <<http://www.britannica.com/>>.

- FAYYAD, H. N. 2012. *Fertility in Iraq: Trends, Evolution and Influential Factors*. [online]. Doha: Arab Center for Research & Policy Studies, December 2012, [cit. 2014-04-07]. s. 96. Dostupný z WWW: <<http://english.dohainstitute.org/file/get/a441add4-240e-4937-abfe-86c3104d031c.pdf>>.
- HOSSEINI, H. 2012. *Demographic Transition and its Policy Implications In Iran*. [online]. Asian Population Association, The 2nd Asian Population Association Conference, 26–29 August 2012, Bangkok [cit. 2014-02-21], s. 15. Dostupný z WWW: <http://profs.basu.ac.ir/h-hoseini/upload_file/conf.4464.pdf>.
- CHESNAIS, J. C. 1992. *The Demographic Transition: Stages, Patterns, and Economic Implications*. Oxford: Clarendon Press, 1992. 633 s. ISBN 0-19-828659-7.
- INTERNATIONAL LABOUR ORGANIZATION. 2014. *Guide to understanding the KILM*. [online]. International Labour Organization, Key Indicators of the Labour Market (KILM), 2014 [cit. 2014-04-30]. s. 7–20. Dostupný z WWW: <<http://kilm.ilo.org/2011/download/GuidEN.pdf>>.
- KALIBOVÁ, K. 2005. *Úvod do demografie*. Praha: Karolinum, 2005. 52 s. ISBN 80-246-0222-9.
- KALIBOVÁ, K.; PAVLÍK, Z.; VODÁKOVÁ, A. 2009. *Demografie (nejen) pro demografy*. Třetí, přepracované vydání. Praha: Sociologické nakladatelství (Slon), 2009. 241 s. ISBN 978-80-7419-012-4.
- KEENE, M. 2003. *Světová náboženství*. Praha: Euromedia Group, k.s., 2003. 192 s. ISBN 80-242-0983-7.
- KOCOURKOVÁ, J.; ŠÍDLO, L. 2007. Populační růst a věková struktura v arabském světě a v zemích Blízkého východu v období 1950–2005. *Geografické rozhledy*. Praha: Česká geografická společnost, 2007, roč. 17, č. 1, s. 17–18. ISSN 1210-3004.
- LANGHAMROVÁ, J. 2007. *Demografie: Učební text pro předmět U017*. [online]. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, Univerzita třetího věku, 2007, [cit. 2014-04-11]. s. 42. ISBN 978-80-7399-218-7. Dostupný z WWW: <<http://u3v.vse.cz/wpcontent/uploads/2009/03/U017.pdf>>.
- MIRKIN, B. 2013. *Arab Spring: Demographics in a region in transition*. [online]. United Nations Development Programme, Regional Bureau for Arab States, Arab Human Development Report Research Paper Series, 2013, [cit. 2014-02-11]. s. 34. Dostupný z WWW: <<http://www.arabhdr.org/publications/other/ahdrps/AHDR%20ENG%20Arab%20Spring%20Mirkinv3.pdf>>.
- PAVLÍK, Z. 1964. *Nástin populačního vývoje světa*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1964. 307 s.
- PAVLÍK, Z.; RYCHTAŘÍKOVÁ, J.; ŠUBRTOVÁ, A. 1986. *Základy demografie*. Praha: Academia., 1986. 732 s.
- PONÍŽILOVÁ, M. 2011. *Stručná historie států: Irák*. Praha: Nakladatelství Libri. 2011. 167 s. ISBN 978-80-7277-478-4.

- RABUŠIC, L. 2001. *Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. 265 s. ISBN 80-86429-01-6.
- ROUDI, F. 2011. *Youth population and employment in the East and north Africa: Opportunity or challenge?* [online]. United Nations, Expert Group Meeting on Adolescents, Youth and Development, 21–22 July 2011, New York [cit. 2014-03-01], s. 15. Dostupný z WWW: <http://www.un.org/esa/population/meetings/egm-adolescents/p06_roudi.pdf>.
- ROUDI-FAHIMI, F. 2002. *Iran's family planning program: responding to a nation's needs*. [online]. Washington: Population Reference Bureau, June 2002, [cit. 2014-03-09], s. 8. Dostupný z WWW: <http://www.prb.org/pdf/IransFamPlanProg_Eng.pdf>.
- ROUDI-FAHIMI, F.; EL FEKI, S. 2011. *Facts of life: Youth sexuality and reproductive health in the Middle East and North Africa*. [online]. Washington: Population Reference Bureau, 2011, [cit. 2014-05-03], s. 74. Dostupný z WWW: <<http://www.prb.org/pdf11/facts-of-life-youth-in-middle-east.pdf>>.
- ROUDI-FAHIMI, F.; MEDERIOS KENT, M. 2007. Challenges and Opportunities-The Population of the Middle East and North Africa. *Population Bulletin*. [online]. Washington: Population Reference Bureau, June 2007, vol. 62, no. 2, s. 20 [cit. 2014-05-03]. Dostupný z WWW: <<http://www.prb.org/pdf07/62.2MENA.pdf>>.
- SALEHI-ISFAHANI, D. 2005. Human Resources in Iran: Potentials and Challenges. *Iranian Studies*. [online]. March, 2005, vol. 38, no. 1, s. 117–147 [cit. 2014-05-03]. Dostupný z WWW: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0021086042000336564?journalCode=cist20#.U2Zxdf_l_uSo>.
- TABUTIN, D.; SCHOUMAKER, B. 2005. The Demography of the Arab World and the Middle East from the 1950s to the 2000s. A Survey of Changes and a Statistical Assessment. *Population (English Edition)*. [online]. I.N.E.D, May–June 2005, vol. 60, no. 5, s. 505–615 [cit. 2014-02-16]. ISSN 1634-2941. Dostupný z WWW: <<http://www.cairn-int.info/journal-population-2005-5-page-505.htm>>.
- TABUTIN, D.; VILQUIN, É.; BIRABE, J., N. 2002. *L'histoire de la population de l'Afrique du Nord pendant le deuxième millénaire*. In: TABUTIN, D.; SCHOUMAKER, B. 2005. The Demography of the Arab World and the Middle East from the 1950s to the 2000s. A Survey of Changes and a Statistical Assessment. *Population (English Edition)*. [online]. I.N.E.D, May–June 2005, vol. 60, no. 5, s. 505–615 [cit. 2014-02-16]. ISSN 1634-2941. Dostupný z WWW: <<http://www.cairn-int.info/journal-population-2005-5-page-505.htm>>.
- TOUŠEK, V.; KUNC, J.; VYSTOUPIL, J. et al. 2008. *Ekonomická a sociální geografie*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008. 411 s. ISBN 978-80-7380-114-4.
- UNESCO OFFICE FOR IRAQ. 2014. *Literacy & Life Skills Development*. [online]. Unesco, Office for Iraq, 2014, [cit. 2014-05-03]. Dostupný z WWW: <<http://www.unesco.org/new/en/iraq-office/education/literacy-non-formal-education/literacy-and-life-skills-development/>>.

- UNITED NATIONS. 2004. *World Fertility Report*. 2004 In: HOSSEINI, H. 2012. *Demographic Transition and its Policy Implications In Iran*. [online]. Asian Population Association, The 2nd Asian Population Association Conference, 26–29 August 2012, Bangkok [cit. 2014-02-21], s. 15. Dostupný z WWW: <http://profs.basu.ac.ir/h-hoseini/upload_file/conf.4464.pdf>.
- UNITED NATIONS. 2013b. *World Population Prospects: The 2012 Revision. Glossary of Demographic Terms*. [online]. United Nations, Population Division, Department of Economic and Social Affairs, 2013b, [cit. 2014-02-03]. Dostupný z WWW: <<http://esa.un.org/unpd/wpp/Documentation/glossary.htm>>.
- UNITED NATIONS. 2014. *The United Nations Oil-for-Food programme*. [online]. United Nations, 2014, [cit. 2014-05-03]. Dostupný z WWW: <<http://www.un.org/News/dh/iraq/oip/facts-oilforfood.htm#Smuggle>>.
- WINCKLER, O. 2009. *Arab Political Demography: Population growth, labor migration and natalist policies*. 2nd ed., revised. Brighton: Sussex Academic Press, 2009. 328 s. ISBN 978-1-84519-238-9.

SEZNAM ZDROJŮ DAT

- CENTRAL INTELLIGENCE AGENCY. 2013. *The World Factbook*. [online]. Washington: Central Intelligence Agency, 2013, [cit. 2014-02-03]. Dostupný z WWW: <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2103.html#iz>>.
- STECK, T. L. 2014. Human population explosion. In: *The Encyclopedia of Earth*. [online]. February 2014. Dostupný z WWW: <<http://www.eoearth.org/view/article/51cbee0b7896bb431f695b54/>>.
- UNITED NATIONS. 2013a. *World Population Prospects: The 2012 Revision. Excel Tables – Population Data*. [online]. United Nations, Population Division, Department of Economic and Social Affairs, 2013a, [cit. 2014-02-03]. Dostupný z WWW: <<http://esa.un.org/unpd/wpp/Excel-Data/population.htm>>.
- WORLD BANK. 2014. *Data: Indicators*. [online]. The World Bank Group, 2014 [cit. 2014-04-30]. Dostupný z WWW: <<http://data.worldbank.org/indicator>>.

PŘÍLOHA

Příloha 1 – Vývoj vybraných měr zaměstnanosti a nezaměstnanosti v Íránu, 1991–2012 (v %)

	Míra zaměstnanosti (v %)	Míra nezaměstnanosti (v %)				
	Celková	Celková	Mužů	Žen	Mužů ve věku 15–24 let	Žen ve věku 15–24 let
1991	41	11	18	20	21	31
1992	40	12	18	20	22	33
1993	40	12	15	20	21	32
1994	39	11	16	19	21	32
1995	39	11	17	19	21	32
1996	38	11	18	18	21	31
1997	38	11	17	19	21	32
1998	39	11	17	18	21	32
1999	39	11	16	18	21	31
2000	39	13	16	21	24	35
2001	39	12	17	19	21	32
2002	40	13	16	20	23	34
2003	40	12	29	19	22	33
2004	42	10	27	16	18	28
2005	42	12	16	18	21	34
2006	41	12	16	18	21	33
2007	41	11	15	16	20	30
2008	39	11	14	17	20	34
2009	39	12	14	17	22	32
2010	38	14	14	21	25	41
2011	39	13	14	21	25	41
2012	39	13	14	20	26	41

Zdroj: World Bank (2014)

Příloha 2 – Vývoj vybraných měr zaměstnanosti a nezaměstnanosti v Iráku, 1991–2012 (v %)

	Míra zaměstnanosti (v %)	Míra nezaměstnanosti (v %)				
	Celková	Celková	Mužů	Žen	Mužů ve věku 15–24 let	Žen ve věku 15–24 let
1991	33	20	2	32	34	65
1992	33	19	4	31	33	64
1993	34	17	5	27	29	56
1994	34	18	5	28	31	59
1995	33	19	5	29	32	62
1996	33	19	3	30	34	65
1997	33	19	3	30	34	65
1998	33	19	2	30	34	65
1999	34	18	1	28	32	62
2000	34	18	2	28	33	63
2001	34	18	2	28	33	64
2002	34	18	4	28	33	64
2003	29	30	4	34	52	55
2004	29	29	3	35	49	67
2005	34	18	3	27	33	64
2006	34	18	3	27	33	62
2007	35	17	2	26	32	60
2008	35	15	3	23	29	55
2009	36	15	9	23	29	55
2010	36	15	8	23	29	55
2011	36	15	8	23	29	55
2012	36	15	6	23	29	54

Zdroj: World Bank (2014)